

ERKEN DÖNEMDE FARKLI DİSİPLİNLERİN TEFSİR'E KAYNAKLIĞI: YAHYÂ B. SELLÂM TEFSİRİ ÖRNEĞİ

DIFFERENT DISCIPLINES AS A SOURCE TO TAFSİR IN EARLY PERIOD: EXAMPLE
OF TAFSİR OF YAHYÂ B. SALLÂM

AYKUT KAYA

DR. ÖĞR. ÜYESİ, ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ İLAHIYAT FAKÜLTESİ
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ ANABİLİM DALI
ASST. PROF. DR., SIRNAK UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF READING THE QUR'ÂN AND QIRĀ'ÂT SCIENCE
ŞIRNAK, TÜRKİYE

yakupsami@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-3333-757X>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1522606>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
26 Temmuz / July 2024

Kabul Tarihi / Accepted
23 Aralık / December 2024

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Kaya, Aykut, "Erken Dönemde Farklı Disiplinlerin Tefsir'e Kaynaklığı: Yahyâ B. Sellâm Tefsiri Örneği [Different Disciplines as a Source to Tafsir in Early Period: Example of Tafsir of Yahyâ b. Sallâm]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 11/2 (Aralık/December 2024): 781-812.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyyatdergisi@kilis.edu.tr

ERKEN DÖNEMDE FARKLI DİSİPLİNLERİN TEFSİR'E KAYNAKLIĞI: YAHYÂ B. SELLÂM TEFSİRİ ÖRNEĞİ¹*

Öz

Kur'an'ın Mushaf tertibine göre tefsir edilmesinden sonra müfessirlerin âyetlerin yorumlanmasında takip ettikleri yöntem, tefsir tarihi açısından önem arz etmektedir. Çünkü tefsirin kuruluş aşamasında vaz' edilen yöntem ve prensipler, kendinden sonraki tefsir yorumlama metodolojisinin şekillenmesinde başat rol oynamıştır. Erken dönemde âyetlerin yorumlanmasında takip edilen yöntemlerden biri de âyetlerin ilişkili olduğu ilim dallarından istifade ederek yorumlama amelîyesi yapmaktır. Bu çalışma, erken dönem tefsir sahasında tefsir yazımı için farklı disiplinlerin bilinmesi gerektiğine işaret eden, rivâyet ve dirâyete dayalı ilimlerde otorite sayılan Yahyâ b. Sellâm'ın (öl. 200/815) çabasını konu edinmektedir. Yahyâ b. Sellâm'ın, erken dönem tefsir faaliyetleri içinde kendinden öncekilerden farklı olarak ortaya koyduğu ve kendinden sonraki tefsir literatürünü etkileyen özgün metodunun tespit edilmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmannın amacı, erken dönem tefsir faaliyeti içerisinde tefsirin Mushaf tertibine göre müstakil olarak tedvin edildikten sonra farklı ilim dallarıyla ilişkisini açığa çıkarmak ve tefsirin farklı ilimlerden istimdat etme keyfiyetini ortaya koymaktır. Çalışmada, tefsire kaynaklık eden ilimler rivâyet ve dirâyete dayalı kaynaklar olarak tasnif edilmiş ve Yahyâ b. Sellâm'ın işlevsel kıldığı ilimler örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Yöntemsel olarak bu çalışma, sosyal bilimler araştırma yöntemlerinden nitel araştırma yönteminin literatür tarama, doküman inceleme ve analiz yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ulaştığımız en genel sonuç şudur: Erken dönem tefsir faaliyeti içerisinde, Yahyâ b. Sellâm'ın rivâyet ve dirâyete dayalı ilimleri tefsirde işlevsel kılarak bu alanda değişimin öncülerinden olduğudur. O, tefsirinde rivâyetin yanı sıra dirâyet tefsir metodunu takip ederek âyetleri farklı bilim dallarından istifade ederek yorumlamıştır. Erken dönemde müfessirin bilmesi gereken ilimlerden bahseden ilk müfessir olarak kabul edilen Yahyâ b. Sellâm, genel olarak kendinden öncekilerin rivâyet eksenli tefsir metodunu takip etse de tefsiri farklı disiplinlerle ilişkilendirmesi yönüyle kendinden sonrakilere yeni yöntemler sunmuştur. İslâmî ilimlerde yetkin bir alim olarak kabul edilen ve eserler veren Yahyâ b. Sellâm, bu hususları hem doğrudan dile getirmiş hem de tefsirinde uygulamıştır. Böylece müellif, kendi dönemindeki tefsir faaliyetlerine ivme kazandırarak alana zenginlik katmış, tefsirin daha sistematik hale gelmesine ön ayak olmuştur. Yahyâ b. Sellâm'ın Mushaf'ın tamamını tefsir etmesi, tefsirin farklı disiplinlerle daha yakın temasa geçmesini sağlamıştır. Bu durum hem rivâyet ve hem de dirâyete dayalı ilimlerin tefsirdeki fonksiyonunu etkilemiştir. Yahyâ b. Sellâm, âyetlerin tefsiri için daha fazla rivâyete ihtiyaç duyulması nedeniyle birçok rivâyeti tefsirde işlevsel kılmıştır. Ayrıca, rivâyetlerin sadece sıhhatine değil aynı zamanda âyetlerin anlamıyla uyumlu olmasına da dikkat etmiştir. Bu yöntemi, rivâyetleri sıhhat şartları çerçevesinde değerlendiren muhaddisler tarafından eleştirilmiştir. Yahyâ b. Sellâm'ın naklî ilimlerden yararlanma yönüne baktığımızda, âyetlerin açıklanmasına ve manaların te'kid edilmesine hizmet eden Hz. Peygamber'in sözleri, sahâbe görüşleri ve tâbiin yorumlarını naklettiği gözlemlenmektedir. Yahyâ b. Sellâm, tefsirinde kıraatleri ana kaynak olarak kullanarak âyetlerin farklı manalarını açıklamış, kıraat farklılıklarını ve bu farklılıkların manaya etkilerini belirtmiştir. İsrâiliyyat ve siyer gibi diğer rivâyete dayalı kaynaklar da daha önceki döneme nazaran daha fazla yer vermiştir. Ayrıca, bir âyetin tefsiri sadedinde birçok rivayeti aktararak kendinden önceki gele-

¹ Bu çalışma, 25-26 Kasım 2022 tarihinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen *Hicri Üçüncü Asrın İslâmî İlimlerin Gelişimindeki Yeri Uluslararası Sempozyumu* kapsamında özeti yayımlanan ancak tam metni yayımlanmayan "Farklı Disiplinlerin Tefsire Kaynaklığı: Yahyâ b. Sellâm Tefsiri Örneği" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

neği sürdürmüş ve kendinden sonraki tefsir literatürünün bu yönde şekillenmesinde etkili olmuştur. Nakli verilerin olmadığı yerlerde ise kendi içtihadıyla hareket eden Yahyâ b. Sellâm, bu süreçte dirâyete dayalı kaynaklardan istimdat etmiştir. İstifade ettiği dirâyete dayalı kaynakların en belirgin olanları arasında Kur'an'ın Kur'an'la tefsir yöntemi, sarf, nahiv, lügat gibi dil ilimleri, fıkıh, kelâm ve Kur'an ilimleri yer almaktadır. Özellikle Kur'an'ın Kur'an'la tefsir edilmesi yöntemi, Yahyâ b. Sellâm tarafından etkili bir şekilde kullanılmıştır. Bunun yanında, sarf, nahiv, lügat gibi dil ilimlerine âyetlerin açıklanmasında geniş yer vermiştir. Âyetlerden fikhî hükümler çıkarma da Yahyâ b. Sellâm'ın tefsirinde takip ettiği önemli yöntemlerden biridir. Kelâmî konulara dönemin şartları itibarıyla tartışmaya girmeden selef akidesi doğrultusunda tefsir yaparak kelâmî da tefsir kaynağı olarak değerlendirmiştir. Kur'an ilimlerini tefsirinde ana kaynak olarak işlevsel kılan Yahyâ b. Sellâm, bu alanda hem müstakil eserler yazmış hem de tefsirinde uygulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Erken Dönem Tefsir, Yahyâ b. Sellâm, Tefsir Kaynakları, Tedvin.

DIFFERENT DISCIPLINES AS A SOURCE TO TAFSİR IN EARLY PERIOD: EXAMPLE OF TAFSİR OF YAHYÂ B. SALLÂM

Abstract

The method followed by commentators in interpreting the verses after the Qur'an has been conducted according to the arrangement of the al-Mushaf is significant from the perspective of the history of exegesis. This is because the methods and principles preached during the founding phase of tafsir influenced the subsequent methodology of tafsir interpretation. One of the methods followed in the interpretation of the verses in the early period was to make use of the branches of science related to the verses. This study focuses on the efforts of Yahyâ b. Sallâm (d. 200/815), who is considered an authority in the rational and theoretical sciences, who pointed out that different disciplines should be known for the writing of tafsir in the field of early tafsir. It is thought that identifying this unique method of Yahyâ b. Sallâm, which is different from his predecessors in the early tafsir activities and which influenced the later tafsir literature, will contribute to the field. The aim of the research is to reveal the relationship between tafsir and different branches of science in the early period of tafsir activity after tafsir was edited separately according to the al-Mushaf order and to reveal how tafsir benefited from different sciences. In the study, the sciences that are the source of tafsir are classified as narration and rational sources, and the sciences that Yahyâ b. Sallâm made functional are tried to be explained with examples. Methodologically, this study is based on the literature review, document review and analysis method of the qualitative research method of social sciences research methods. The most general conclusion we have reached in this study is this: Yahyâ b. Sallâm was one of the pioneers of change in the early period of tafsir by making rational and narrative sciences functional in tafsir. In his tafsir, he followed the method of direct exegesis in addition to narration and interpreted the verses by utilizing different branches of science. Yahyâ b. Sallâm, who is considered to be the first early commentator to mention the sciences that the exegete should know, generally followed the narration-based exegesis method of his predecessors, but he also offered new methods to his successors. Yahyâ b. Sallâm, who is recognized as a competent scholar in Islamic sciences and who wrote works, both expressed these issues directly and applied them in his tafsir. Thus, the author enriched the field by accelerating the tafsir activities of his time and paved the way for tafsir to become more systematic. The exegesis of the entire al-Mushaf by Yahyâ b. Sallâm brought tafsir into closer contact with different disciplines. This situation affected the function of both traditional and rational sciences in tafsir. He made many narrations

functional in tafsîr due to the need for more narrations for the exegesis of the verses. In addition, he did not only look at the authenticity of the narrations but also used them in the exegesis according to their compatibility with the meaning of the verses. This method of the commentator was criticized by the muhaddiths who evaluated the narrations within the framework of the conditions of authenticity. When we look at Yahyâ b. Sallâm's utilization of narrative sciences, we observe that he quoted the sayings of the Prophet, the opinions of the Companions, and the interpretations of the tâbi'în, which serve to explain the verses and clarify the meanings. Yahyâ b. Sallâm explained the different meanings of the verses in his tafsîr by using the Qirâât as the main source and stated the differences of the Qirâât and the effects of these differences on the meaning. Other narrative sources such as Isrâ'iliyyat and sira were included in his tafsîr more than in the previous period. In addition, he continued the preceding tradition by citing many narrations in the exegesis of a verse and was influential in shaping the subsequent Tafsîr literature in this direction. Yahyâ b. Sallâm, who acted on his own ijtihâd in the absence of narrative data, relied on rational sciences in this process. Among the most prominent of the rational sciences, he utilized are the method of exegesis of the Qur'ân with the Qur'ân, linguistic sciences such as morphology, nahw (The Syntax), and linguistics, fiqh (Islamic jurisprudence), kalâm (Theology), and Qur'anic sciences. In particular, the method of exegesis of the Qur'ân with the Qur'ân was used effectively by Yahyâ b. Sallâm. In addition, linguistic sciences played a large role in the explanation of the verses. In addition, deducing jurisprudential rulings from the verses is also considered one of the methods Yahyâ b. Sallâm followed in his exegesis. Yahyâ b. Sallâm did not enter into discussions on theological issues in terms of the conditions of the period, but he made tafsîr in line with the Ahl al-Sunnah creed and considered theology as a source of tafsîr. Yahyâ b. Sallâm, who made the Qur'anic sciences functional as the main source in his tafsîr, both wrote independent works in this field and applied them in his tafsîr.

Key words: Tafsîr, Early Tafsîr activities, Yahyâ b. Sallâm, Source of Tafsîr, Tadwin (Compilation).

GİRİŞ

Tefsir ilmi, sadece kelimelerin ve terkiplerin dilsel açıklamalarını yapmakla kalmayıp, Kur'ân'ın işaret ettiği farklı alanlarla ilgili konuların anlaşılmasına da hizmet eder.² Bu nedenle tefsir, başta İslâmî ilimler olmak üzere ayetlerin açıklamasına hizmet eden birçok farklı disiplinden faydalanarak sistemli bir ilim haline gelmiştir. Bu zaviyeden tefsir tarihine bakıldığında, ilk dönemlerde -Hz. Peygamber, sahâbe, tabiîn dönemi- tefsirin âyetlerin dilsel alanı ve tarihsel bağlamını açıklığa kavuşturma adına diğer alanlardan istimdatta³ bulunduğunu söyleyebiliriz. Fakat

² Muhammed el-Fâzıl b. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşur, *et-Tefsîr ve ricâluhu* (Kahire: Matabiü'l-Ezher, 1970), 12; Abdulhamit Birışık, "Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *Temel İslam İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: İSAV, 2014), 59.

³ Tefsirin diğer ilimlerden bilgi alması, onun farklı branşlardaki disiplinlerle ilişkisini ifade etmekte ve bu ilişki 'istimdâd' sözcüğüyle karşılanmaktadır. Bk. Enes Büyük, "Tefsirde İstimdâd: Klasik Dönemde Tefsirin İlişkili Görüldüğü İlimler", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 5/2 (Güz 2018), 369.

bu dönemde ilimler henüz tedvin edilmediğinden, tefsirin istimdadı diğer ilimlerdeki sözlü rivâyetler düzeyinde bir ilişki olarak kabul edilmektedir. Hicrî ikinci asırda fıkıh, dil, siyer ve hadis gibi İslâmî ilimlerin tedvin edilmesiyle veya tedvin edilmesinin temelleri atılmasıyla,⁴ tefsirin bu ilimlerle ilişkisi yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde, farklı disiplinler tefsire daha fazla kaynaklık etmeye başlamıştır. Hicrî ikinci asrın ortalarında başlayan bu tefsir faaliyeti, hicrî üçüncü asırda hızla devam etmiştir. Yahyâ b. Sellâm gibi müfessirlerin öncülük ettiği bu değişimin, tefsirin özgün mahiyetine ve işlevine aykırı olduğunu düşünenler olsa da⁵ bu yöntem, tarihsel süreçte alimler tarafından genel kabul görmüş ve daha sistematik hale getirilerek köklü bir tefsir geleneği oluşturmuştur. Bu çalışma, erken dönem müfessirlerin Yahyâ b. Sellâm'ın (öl. 200/815) günümüze ulaşan tefsirinin üçte birinde, âyetleri açıklarken hangi kaynakları kullandığını ve tefsirinde başvurduğu rivâyete ve dirâyete dayalı kaynakları belirlemeye çalışacaktır.

Erken dönem tefsir sahasında, tefsir yazımı için farklı disiplinlerin bilinmesi gerektiğine işaret eden müfessirler olmuştur. Bu müfessirlerden biri de -belki de ilki- ilmi hareketliliğin yoğun olduğu Basrâda yetişen, tefsir, fıkıh, hadis, kıraat ve dil alanında otorite sayılan Yahyâ b. Sellâm'dır. O, bu görüşte olduğunu açıkça beyan ederek “*şu on iki özelliği bilmeyen Kur'ân tefsirinden anlamaz. Bunlar: Mekkî-medenî, nâsîh-mensûh, takdîm-te'hir, maktu'-mevsûl, âmm hâss, izmâr (hazf) ve Arapçadır.*”⁶ demiştir. Yahyâ b. Sellâm'ın işaret ettiği ‘müfessirin bilmesi gereken ilimler/aletler’, daha sonraki dönemlerde birçok müfessir tarafından müstakil olarak daha sistematik ve bütüncül bir şekilde ele alınmıştır.⁷ Aslında tefsirdeki bu açılım biraz da şartların getirdiği

⁴ Erdoğan Baş, “Kur'an İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (İlk Dört Asır)”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları III*, (İstanbul: İSAV, 2002), 35.

⁵ Abdullah Bayram bu konuyla alakalı şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “*Usul açısından değerlendirildiğinde hicrî ikinci asrı müteakiben, Tefsir ilminin kendine has kaynak ve parametrelerinin yerini, Hadis, Fıkıh ve Kelâm gibi, diğer disiplinlerin metodolojileri almaya başlamış, istilahlar dahi, bunların algısına göre tanımlanmıştır. Bu durum Tefsir ilminin hüviyet ve mahiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır. Çünkü Tefsir, müstakil ve mezhepler üstü bir ilim olma özelliğini umumiyetle yitirmiştir. Halbuki Kur'an'ın lafızlarını açıklamayı, mânalarını ortaya çıkarması ve bu temel bilgileri diğer ilimlere transfer etmesi gerekmektedir. Yorum eyleminin bu ilk merhalesi işlevsiz kalınca, bunlara yüklenen anlamlar, çoğunlukla delilsiz kalmış ve metodolojik sınırlamalara ve mezhebî eğilimlere göre belirlenir olmuştur.*” Bk. Abdullah Bayram, “Tefsir İlminin Müstakil İnşası, Özgün Yapısı ve İşlevi: Hicri İkinci Asrın Kurucu Vasfı Temelinde Eleştirel Bir Analiz”, *Hicri İkinci Asırda İslâmî İlimler - I*, İksad Yayınları, 2022), 279.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ İbn Ebû Zemenin, *Tefsiru İbn Ebû Zemenin*, thk. Muhammed Hasan Muhammed İsmail-Ahmed Ferid Mezidi (Beyrut: Dârü'l- Kütübü'l- 'İlmiyye, 2003), 1/ 10.

⁷ Bk. Mesut Kaya, “Dönemsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği -Klasik ve Modern Dönem Mukayesesi -”, *Marife* 13/3 (Kış 2013), 10; Büyük, “Tefsirde İstimdâd: Klasik Dönemde Tefsirin İlişkili Görüldüğü İlimler”, 377, 393; Muhammet Çol, “Müfessirin İhtiyaç Duyduğu Kaideler Üzerine Sistematik Bir İnceleme Denemesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2019).

bir zorunluluk olarak görülmekte, nüzûl döneminden uzaklaştıkça âyetlerin açıklanmasında rivâyet malzemesi yeterli gelmeyip bunun yanında farklı disiplinlerin birikimini kaynak olarak kullanan dirâyete dayalı kaynakları da kullanmak gerekmektedir. Zira farklı kültür ve medeniyetlerle karşılaşma neticesinde âyetlerin tefsir edilmesinde daha fazla kaynağa ihtiyaç duyulması, Arap olmayanlara yönelik Kur’ân dilini izah için daha fazla dilsel açıklama ihtiyacının hasıl olması, yanlış okumaların önüne geçilmesi adına kıraatlerle alakalı izahlar gerekmesi gibi sebepler, Kur’ân’ın belli bir yöntem ve sistem takip edilerek tefsir edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır denilebilir. Bu çalışmayı yaparken nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman, literatür tarama ve analizi yöntemi kullanılmıştır.

Tefsirin diğer ilimlerle ilişkisini ele alan güncel çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı, belirli müfessirlerin örnekliliği üzerinden ele alınırken, diğerleri hem makale hem de kitap formatında bu konuyu kapsamlı bir şekilde incelemektedir.⁸ Çoğunlukla Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) ve sonrasına odaklanan bu araştırmalar, tefsirin istimdat ettiği ilimleri incelemektedir. Bizim çalışmamız ise erken dönem tefsirinin oluşum sürecinde Yahyâ b. Sellâm örneğini ele almaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde Yahyâ b. Sellâm’ın tefsiri üzerine yapılan ilk çalışma, İsmail Cerrahoğlu tarafından doçentlik tezi olarak *Yahyâ b. Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*⁹ başlığıyla gerçekleştirilmiş olup, müfessirin ve tefsirinin tanıtımına odaklanmıştır. Ardından, Yahyâ b. Sellâm’ın kıraât yönü üzerine bir kitap bölümü yazılmıştır.¹⁰ Nihat uzun, Yahyâ b. Sellâm’ın vücûh ve’n-nezâire dair kaleme aldığı *et-Tesârif* adlı eserini tercüme etmiş ve bu çevirin ön kısmında Yahyâ b. Sellâm’ın hayatı, eserleri ve *et-Tesârif* adlı eserine dair bilgilere yer vermiştir.¹¹ Ayrıca, Ömer Dinç’in *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı* ve Enes Büyük’ün, *Dönemlendirme Merkezli Tefsir Tarihi (Başlangıç, Teşekkül ve Sistemleşme Dönemleri)* adlı akademik çalışmalarında Yahyâ b. Sellâm’a dair önemli tespitler yapılmıştır.¹² Arap dünyasında ise tefsirdeki yöntemi ve kıraâtler üzerine değerlendirmeleri ile

⁸ Bu çalışmalar için bk. Büyük, “Tefsirde İstimdâd: Klasik Dönemde Tefsirin İlişkili Görüldüğü İlimler”, 372.

⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1970).

¹⁰ Şuayip Karataş, “Yahyâ b. Sellâm Tefsirinde Kıraat”, *Hicri İkinci Asırda İslâmî İlimler -1*, (Ankara: İksad Yayınevi, 2022).

¹¹ Yahyâ b. Sellâm, *Et-Tesârif (Kur’ân’daki Lafızları Aynı Mânaları Farklı Olan Bazı Kelimelerin Tefsiri)*, çev. Nihat Uzun (İstanbul: Kitabı Yayınevi, 2022).

¹² Ömer Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2022); Enes Büyük, *Dönemlendirme Merkezli Tefsir Tarihi (Başlangıç, Teşekkül ve Sistemleşme Dönemleri)* (İstanbul: Kitaplar Arası Yayınları, 2024).

ilgili doktora¹³ ve yüksek lisans tezleri yapılmış¹⁴, ayrıca makale düzeyinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir.¹⁵ Bu çalışmalar, araştırmamıza önemli bir kaynak sağlamakla birlikte, bizim çalışmamız, erken dönem tefsir faaliyetlerinde farklı disiplinlerin tefsire katkısını incelemesi açısından bu çalışmalardan ayrılmaktadır.

1. YAHYÂ B. SELLÂM'A KADAR TEFSİRİN GELİŞİMİ VE KAYNAKLARI

Tefsir ilminin, sistematik bir disiplin haline gelmesi diğer İslâmî ilimler gibi aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir.¹⁶ Bu aşamaların neler olduğu konusunda ise farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Genel olarak erken dönem tefsir faaliyetleri üç ana dönemden oluştuğu belirtilmiştir: İlk olarak, Hz. Peygamber ve sahabe döneminde tefsirin sözlü olarak rivâyet edildiği dönem; ardından, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn döneminde Kur'ân'ın tamamının tefsirinin şifâhî olarak yapıldığı, bir kısmının da hadis kitapları ve tefsire dair sahîfeler-cüzlerde kayıt altına alınarak aktarıldığı dönem ve son olarak ise hicri ikinci asrın ikinci yarısından itibaren Kur'ân tefsirin müstakil olarak baştan sona tedvin edildiği dönem.¹⁷ Bu tasnif, bazı yönleri itibariyle son dönem tefsir tarihi araştırmacıları tarafından eleştirilmiştir.¹⁸ Özellikle 'tefsirin Hadis'in bir bölümü olduğu' iddiasının tarihsel verilerle uyuşmadığı, tefsirin en başından beri müstakil bir ilim halinde aşamalı olarak tedvinini tamamladığı ve tefsire dair rivâyetlerin hadis kitaplarında yazılmasının tefsiri hadisin bir bölümü olarak kılmayacağı vurgusu yapılmıştır.¹⁹ Bu eleştirilerin ardından, erken dönemde tefsirin geçirdiği aşamalara dair yeni teklifler sunulmuştur. Örneğin Salah Abdulfettâh el-Hâlidî, tefsir tarihini dört döneme ayırmakta

¹³ Muhammed Safven Mubarrir Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi't-tefsîr* (Ummu Derman - Sudan: Câmîatu'l-Kur'âni'l-Kerim ve Ulûmu'l-İslâmiyye, Kulliyetu Dirâsetü'l-Ulya, Doktora, 2011).

¹⁴ İsra Huseyn Ali-Abdu Hasan Semir, "Tevcihât Yahyâ b. Sellâm lil'kırâati'l-Kur'âniyye fi tefsîrihi: Süretü'l-Kehf enmüzece", *Mecelletü Câmîatu'l-Enbâr li'l-Ulûmu'l-İslâmiyye* 12/53 (2022).

¹⁵ Abdullah Vasîfi, "Yahyâ b. Sellâm: Râidu't-tefsir el-Kur'âni bi'l-Kayrevân", *A'malu en-Nedvetü'l-İslâmiyye el-Hâmisatu el-Kayrevân 'Abre'n-Nedvetü'l-İslâmiyye*, (Kayravan - Tunus: Câmîatu'z-Zeytûne: Merkezü'd-Dirâsetü'l-İslâmiyye bi'l-Kayravân, 1991); Vesile Belide b. Hamde, "Neşetü't-tefsir bi't-Tünus", *Mecelletü Câmîatu't-Tünus* 1 (1992).

¹⁶ Muhammed Coşkun'a göre sistematik bir disiplinin teşekkül etmesinde üç şartın gerçekleşmesi gerekmektedir: Belli bir hazırlık aşamasını geçirmiş olması, ihtilaflı meselelerin tartışılması ve bu ihtilaflar etrafında ekollerleşmelerin ortaya çıkması. Bk. Muhammed Coşkun, *Tefsirin İlk Çağları* (*Kur'an Yorumunun Hazırlık ve Oluşum Dönemleri*) (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2019), 21.

¹⁷ Bk. Muhammed Seyyid Hüseyin ez- Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1985), 1/76, 104; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr, 2009), 37-208; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Marmara İlahiyat Yayınları, 2006), 59-112.

¹⁸ Mustafa Karagöz, bu tasnifte yer verilen 'tefsirin başlangıçta hadisin bir bölümü' olduğu iddiasına karşı çıkmakta ve bu konuda geniş değerlendirmeler yapmaktadır. Bk. Mustafa Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2017), 211-250.

¹⁹ Bk. Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 211-250.

ve ilk üç asrı bir bütün olarak ‘tesis/oluşma dönemi’ olarak kabul etmektedir.²⁰ Muhammed Coşkun, Hz. Peygamber ve sahâbe dönemini tefsirin hazırlık dönemi; sahâbe dönemi sonundan başlayıp tâbiîn dönemini içine alan devamındaki birkaç kuşak süren dönemi ise hazırlık-oluşum dönemi olarak değerlendirmektedir.²¹ Mesut Kaya, ilk üç asrı tefsirin teşekkül dönemi olarak saymaktadır.²² Enes Büyük ise erken dönemi ‘erken klasik dönem, ikinci erken klasik dönem’ olarak iki döneme ayırmaktadır. İlkini tefsirin hazırlık-başlangıç aşaması olarak değerlendirmekte ve Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîn kapsamakta olup hicri ikinci asrın ilk yarısına kadar sürdüğünü belirtmektedir. İkincisini ise teşekkül aşaması olarak nitelemekte ve tebe-i tâbiîn dahil olmak üzere ikinci asrın ilk yarısından üçüncü asrın sonuna kadar sürdüğünü ifade etmektedir.²³

Tefsirin Yahyâ b. Sellâm dönemine gelene kadar geçirdiği evrelere dair farklı değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu dönemlendirmelerde erken dönem tefsir faaliyetlerinin her birini (Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn) tefsirin müstakil bir evresi kabul edenler olduğu gibi farklı olarak tefsirin bir disiplin haline gelmedeki hazırlık-oluşum-teşekkül safhası olarak değerlendirenler de olmuştur.²⁴ Her iki görüş açısından da erken dönem tefsir faaliyeti kronolojik olarak Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinden müteşekkildir.

Tefsirin bir disiplin olarak henüz oluşum ve hazırlık-başlangıç aşaması olarak nitelendirilen Hz. Peygamber döneminde Kur’ân, büyük oranda şifâhî bir hitap formundaydı.²⁵ Bu şifâhî hitabın ilk tefsiri, Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. İlâhî mesajın ilk muhatabı olarak Hz. Peygamber,²⁶ bu mesajı insanlara tebliğ etmenin yanı sıra, manası belirsiz müteşâbih ifadeler, mücmel âyetler ve gaybî konular gibi hususları çeşitli vesilelerle ve farklı üsluplarla açıklamıştır.²⁷ Hz. Peygamber’in tefsiri, sadece sözlü beyanlarla sınırlı olmayıp aynı zamanda uygulamaları ve ashabını onaylaması gibi çok boyutlu bir yaklaşımı da kapsamaktadır. Bu dönemde tefsirin kaynaklarını iki ana unsur olarak belirlemek mümkündür: Kur’ân’ın kendi kendisini açıklaması ve Hz. Peygamber’in fiilî ve tatbikî sünneti.

²⁰ Bk. Salâh Abdülfettâh Hâlidî, *Ta’rifü’d-dâristin bi menâhici’l-müfessirin* (Dımaşk: Dârü’l-Kalem, 2008), 35-47.

²¹ Coşkun, *Tefsirin İlk Çağları*, 21.

²² Mesut Kaya, *Taberî Tefsiri’nin Kaynakları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 24-34.

²³ Büyük, *Tefsir Tarihi*, 56.

²⁴ Genel olarak tefsir tarihinin dönemlendirilmesi ve özel olarak da erken dönem tefsir faaliyetlerinin dönemlendirilmesine dair geniş bilgi için bk. Büyük, *Tefsir Tarihi*, 44-56.

²⁵ Bk. Coşkun, *Tefsirin İlk Çağları*, 22, 44-72, 341; Büyük, *Tefsir Tarihi*, 63.

²⁶ Nahl 16/44, 64; Mâide 5/67.

²⁷ Bk. Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelûsî İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-veciz fi tefsiri’l-kitâbi’l-‘aziz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye 1993), 1/11; Zehebî, *et-Tefsir ve’l-müfessirîn*, 1/27-45.

Sahâbe dönemi, Tefsirin bir disiplin olarak tedvin edilmesinden önceye tekabül etmekte ve ikinci hazırlık - oluşum evresi olarak nitelenmektedir. Bu dönemde Kur'ân, şifâhî bir hitap formundan mushaf (metin) formuna geçmiştir.²⁸ Bu dönemde tefsir faaliyeti, genellikle müphem ve manası kapalı âyetlerin genel bir açıklamasından ibaretti. Ayrıca, garîb lafızların açıklanması da sahabilere nispet edilir; bu, onların lügatlerinde bulunmayan terimlerin açıklanmasını ifade eder. Sahâbiler, ana hatlarıyla Kur'ân'ın manasını biliyorlardı ve tefsire olan ihtiyaçları sonraki nesillere kıyasla daha azdı. Tefsir kaynakları şunlardır: Kur'ân, Hz. Peygamber'in sünneti, Arap dili ve edebiyatı, vahyin irtibatlı olduğu sosyal ve kültürel ortam hakkında bilgi, âyetlerin nüzûlüne tanıklık, ehl-i kitaptan aktarılan İsrâiliyyat bilgileri ve kendi içtihatları.²⁹ Bu dönemde ehl-i kitaptan aktarılan bilgiler, tefsirde bir yenilik olarak kabul edilmekte olup sonraki dönemlerde bu rivâyetlerin sayısı artmıştır.³⁰

Tâbiîn döneminde ise Sahâbe neslinin sahip olduğu Kur'ân'ın tarihsel ve dilsel bağlamına vakıf olma, anlaşılmayan hususların doğrudan Hz. Peygamber'e sorma imkanının olmaması Kur'ân'ın tefsir edilmesine ihtiyaç haline getirmiştir.³¹ Ayrıca fetihlerin ardından farklı milletlerden insanların İslâm'a girmesi, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in koyduğu yöntemle tefsir edilmesini zorunlu kılmıştır. Çünkü, bu insanların Arap dilini bilmemeleri ve farklı kültürel arka planları nedeniyle Kur'ân yorumunda yanlış te'viller yapması kaçınılmazdı.³² Bu dönemde Sahâbe dönemindeki icmâli tefsirde bir halka genişleme olduğu ve tefsir görüşlerinin arttığı kabul edilir.³³ Kur'ân'ın bütünü -her ne kadar tefsir edilen sahifelerin hepsi elimizde olmasa da- rivâyetlerden anlaşıldığına göre şifâhî olarak tefsir edilmiştir.³⁴ Ayrıca, bu dönemde bir kısım âyet tefsirleri, tefsire dair rivâyet ve yorumlar gerek sahîfe ve cüzler şeklinde gerekse de Hadis kitapları içerisinde 'kitâbu't-tefsir' olarak da kaydedilmiştir.³⁵ Bu tefsir birikimi, tefsirin ilmî bir disiplin olarak

²⁸ Bk. Coşkun, *Tefsirin İlk Çağları*, 337, 341; Büyük, *Tefsir Tarihi*, 56, 78-79.

²⁹ Bk. İbn Atiyye, *el-Muharremü'l-veciz*, 1/12; Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsir* (Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, 1980), 40.

³⁰ Birşık, "İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl: V", 46-47.

³¹ Bk. Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es- Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Hey'etü'l-Mısriyyetu'l-Amme, 1974), 4/249-268.

³² Bk. M. Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi: (başlangıcından tedvin dönemine kadar)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992), 149.

³³ Büyük, *Tefsir Tarihi*, 100.

³⁴ Bk. Ebü Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1/90; Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsir*, 44; Zehebi, *et-Tefsir ve'l-müfessirün*, 1/76.

³⁵ Hicri ilk üç asırda 'kitâbu't-tefsir' literatürüne dair geniş bilgi için bk. Mustafa Yasin Akbaş, *Hadis Edebiyatında Kitâbu't-Tefsirler Ve Taberî Tefsiri İle Karşılaştırılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 42-88.

teşekkül edip sistemleşmesinin temel verilerini oluşturmuştur.³⁶ Bu dönemde garîb lafızlar açıklanmış, istinbat ve istidlal yöntemiyle âyetlerden hükümler çıkarılmıştır. Tarihi bilgiler, fikhî açıklamalar da bu dönemin özellikleri arasında sayılmaktadır.³⁷ Tefsir kaynaklarını kısaca şöyle özetleyebiliriz: Kur'an'ı Kur'an ile tefsiri, Hz. Peygamber'in açıklamaları, sahâbe tefsiri, ehl-i Kitap'tan müslüman olanlardan nakledilen isrâîlî bilgiler ve şiirle istişhâd. Bu dönemdeki müfessirler, Hz. Peygamber ve sahâbenin yorumlamadığı konularda kendi açıklamalarına yer vermişlerdir.³⁸

Tefsirin teşekkül-tedvin aşaması olarak nitelendirilen tebeu't-tâbiîn döneminde, Kur'an'ın açıklanmasına dair rivâyet malzemesiyle birlikte Kur'an yorumuna dair ortaya çıkan farklı ekol³⁹ ve yönelişlerin artması, tefsirin müstakil olarak tedvin edilmesinin alt yapısını oluşturdu. Bu süreçte, daha önce şifâhî olarak yapılan tefsirler, Hadis kitaplarında yer alan 'kitâbu't-tefsirler' ve cüzler-sahîfeler şeklinde kayıtlı tefsir bilgileri özgün bir yapı içinde tedvin edildi.⁴⁰ Böylece, Kur'an belli usûl ve esaslar çerçevesinden Mushaf sıralaması esas alınarak bir bütün olarak tefsir edilmeye başlandı⁴¹ ve bu, tefsir alanında yeni bir dönemin başlangıcı sayıldı. Önceki dönemlerde Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Mücâhid b. Cebr (öl. 103/722) ve İkrime el-Berberî (öl. 105/723) gibi âlimler Kur'an tefsiri üzerine çalışmaları bulunmakla birlikte, bu çalışmalar Kur'an'ın tamamını kapsamıyordu.⁴² Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki her ne kadar bu dönemde yazılan tefsirler elimizde olmasa da her tefsir kitabının onların yorumlarıyla beslenmesi ve biyografi yazarlarının onların tefsir kimliğine yönelik yazıları bu dönemde müstakil tefsirlerin olduğunu işaret etmektedir.⁴³ Bu sebeple, ilk müstakil tefsiri kimin tarafından yazıldığı konusunda çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Bazılarına göre tefsir ilminin ilk müdevven eserlerinden biri Ali b. Talha (öl. 143/760)'nin *Sahifetu Ali b. Ebi Talha* adlı eseridir;⁴⁴ bazılarına göre ise

³⁶ Büyük, *Tefsir Tarihi*, 101.

³⁷ Bk. Duman, *Uygulamalı Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi*, 149; Büyük, *Tefsir Tarihi*, 101.

³⁸ Bk. Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirân*, 1/76; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 131-136.

³⁹ Tefsirde Mekke-Medine-Kufe şeklinde sınıflandırılan ekol merkezli tefsir tarihi yazımı, İbn Teymiyye tarafından temellerinin atıldığı M. Hüseyin ez-Zehebî ile belirgin hale geldiği dile getirilmektedir. Aslında ekol olarak bilinen bu oluşumlar arasından ekol olmayı hak edecek belirgin farklar olmadığı vurgusu yapılmaktadır. Bk. Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*, 104.

⁴⁰ Tefsirde tedvinden kastedilen "insanların hafızalarında ve dağınık sahifelerde bulunan tefsir malzemesinin bir araya getirilmesi suretiyle müstakil tefsirlerin yazımına geçilmesidir." bk. Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ın Anlamaya Katkısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 122. Bu konuda daha detaylı tespit için bk. Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*, 55-130.

⁴¹ Birışık, "İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl: V", 51.

⁴² Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleymân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: İSAM - İslâm Araştırmaları Merkezi, (2020), 31/ 135.

⁴³ Bk. Müsâid Müslim Abdullah, *Gelişme Döneminde Tefsir*, çev. Muhammed Çelik (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 58.

⁴⁴ Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, 29.

ilk müstakil tefsir, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ (öl. 207/822)'nin *Meâni'l-Kur'ân* adlı eseridir.⁴⁵ Fuat Sezgin, Mücâhid'in de bir tefsir tedvin ettiğini, Taberî tefsirinden hareketle bu tefsirin inşa edilebileceğini belirtir.⁴⁶ İbn Âşûr (öl. 1393/1973) ise ilk müstakil tefsir yazarının Abdülmelik b. Cüreyc (öl. 150/767) olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ Ancak mevcut veriler, Kur'ân'ı baştan sona kadar tefsir eden kişinin Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767) olduğunu doğrulamaktadır.⁴⁸ Bu dönemde sistematik ve müstakil tefsir yazar âlimler arasında Muhammed b. Sâib el-Kelbî (öl. 146/763), Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767), Şu'be b. Haccâc (öl. 160/776), Süfyan es-Sevrî (öl. 161/778), Süfyan b. Uyeyne (öl. 198/814), Veki' b. Cerrâh (öl. 197/812), Yahyâ b. Sellâm (öl. 200/815), Abdürrezzâk b. Hemmâm (öl. 211/827) gibi isimler yer almaktadır.⁴⁹

Tefsirin bir ilim olarak tedvin edilmesinden sonra diğer İslâmî ilimlerle olan ilişkisi yeni bir evreye girmiştir. Önceki dönemde, diğer ilimlerle olan ilişki rivâyet aktarımı düzeyindeyken, artık yazılı olarak tedvin edilmiş ilimler arasında bilgi aktarımı ve etkileşim söz konusu olmuştur. Bu dönemde farklı disiplinler âyetlerin açıklanmasında kaynak rolü üstlenmeye başlamış ve tefsir, bu ilimlerden faydalanarak olgunlaşmış ve daha sistematik bir yapıya kavuşmuştur.⁵⁰ Bu gelişmeler, tefsirin ilmi bir hüviyet kazandığını, bağımsız bir disiplin haline geldiğini ve uzmanlık alanı olarak ilerlemeye başladığını göstermektedir.⁵¹ Hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren başlayan bu süreç, Hicrî üçüncü asırda da metodolojik olarak belirleyici bir yöntem olmuş ve devam etmiştir. Tefsirin bu dönemdeki değişim ve gelişimini yansıtan müfessirlerden biri Yahyâ b. Sellâm'dır. Bu nedenle, bir sonraki bölümde Yahyâ b. Sellâm'ın tefsiri bu bağlamda incelenecektir.

2. YAHYÂ B. SELLÂM VE RİVÂYETE DAYALI KAYNAKLARI

Tefsirin müstakil olarak tedvin edilmesiyle birlikte, Fatıha Suresi'nden Nas Suresi'ne kadar bütün âyetler, Mushaf tertibine göre tefsir edilmeye başlanmıştır.⁵² Bu gelişme, tefsirin rivâyetlerle ilişkisinde bazı değişiklikler/

⁴⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 138.

⁴⁶ M. Fuat Sezgin, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*, çev. Muhammed Fehmi Hicâzî Arapça'ya Çeviri (Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, 1991), 1/56.

⁴⁷ İbn Âşûr, *et-Tefsir ve ricâluhu*, 21.

⁴⁸ Bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 137.

⁴⁹ Bk. Bedreddin b. Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Beyrut: Dâru İhyâu'l-Kutubu'l-Arabiyye, 1957), 2/159; Süyûtî, *el-İtkân*, 4/242; Sezgin, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*, 1/58; Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*, 45-54.

⁵⁰ Büyük, *Tefsir Tarihi*, 58.

⁵¹ İsmail Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, Murat Demirkol (ed.) (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 107.

⁵² Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirân*, 1/105.

yenilikler yapılmasının önünü açmıştır. Öncelikle, âyetlerin açıklanmasına dair daha fazla rivâyete ihtiyaç duyulması nedeniyle müfessirler, hadis kaynaklarının yanı sıra siyer ve isrâiliyyat gibi diğer kaynaklardan da daha fazla faydalanmaya başlamışlardır. Ayrıca, hadisçilerin koyduğu sıhhat kriterlerini sağlamayan rivâyetleri de tefsire dahil edilmiştir. İkinci olarak, müfessirlerin rivâyetleri değerlendirme noktasından muhaddislerden farklı bir yaklaşım benimseyerek,⁵³ zayıf, mürsel ve munkatı rivâyetleri de tefsire dâhil etmişlerdir. Bu, tefsir çalışmalarında rivâyetlerin sıhhatinden ziyade âyetlerin anlaşılmasına hizmet etme amacının ön planda tutulduğunu göstermektedir.

Ancak bu yaklaşım, Kur'ân'ın ahkam ve akâidi gibi temel konularından ziyade, daha tâli sayılabilecek konular için geçerlidir. Müfessirlerin rivâyetlere yönelik bu tutumu, dönemin ilmî geleneği olan haberleri muttasıl senedle aktarma yöntemiyle uyuşmamaktaydı. Bu nedenle, dönemin muhaddisleri tarafından eleştirilmişlerdir. Erken dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleyman (öl. 150)⁵⁴ ve Yahyâ b. Sellâm bu konuda başlıca tenkid edilenlerden arasında sayılmaktadırlar.⁵⁵ Muhaddislerin tefsirlere yönelik bu tenkit anlayışı, tefsir tarihinde sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmüştür. Sonuç olarak müfessirler rivâyetlerin aktarımında muhaddislerden farklılaşan, onların nakil anlayışına sıkı sıkı bağlı kalmayan bir nakil geleneği oluşturmaya başladığı ve bu tutumları da doğal olarak muhaddisler tarafından tenkit edilmiştir.⁵⁶

Tefsirinin ana omurgasını rivâyetlere dayandıran Yahyâ b. Sellâm, âyetlerin doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla çeşitli rivâyetleri toplamış ve bunları belli bir süzgeçten geçirdikten sonra tefsirinde kullanmıştır.⁵⁷ Çünkü mevcut rivâyetler arasında zayıf, sahih ve uydurma olanlar bulunmaktaydı ve bu nedenle rivâyetlerin belirli kriterlere göre yeniden değerlendirilmesi gerekiyordu.⁵⁸ Bu yönü itibarıyla Yahyâ b. Sellâm'ın tefsirinin dirâyete dayalı bir rivâyet aktarımında bulunduğu söylenebilir. Yahyâ b. Sellâm, yöntem olarak Hz. Peygamber (s.a.v), sahâbe ve tâbiîn döneminden gelen rivâyetleri bazen senedleriyle, bazen de doğrudan aktarmaktadır.⁵⁹ Ayrıca, dönemin

⁵³ Müfessirler, rivayetleri değerlendirirken muhaddisler ve tarihçilerle ortak noktaları olduğu gibi onlardan farklı olarak göz önünde bulundurdıkları kriterlere sahiptirler. Ayrıntılı bilgi için bk. Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 243; Aykut Kaya, *Menâhicü'l-müfessirin fi'l- 'itimâdi ala's-Sîret en-nebeviyye fi't-tefsîr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm li İbn Kesîr ve Fî zilâli'l-Kur'ân li Seyyid Kutub enmûzecen)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 121-146; Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*, 16, 26.

⁵⁴ M. Suat Mertoğlu, "Mukâtil b. Süleyman ve Tefsire Dair Eserlerinin Klasik Dönemdeki Tedavülü", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 26/50 (2021/1), 188.

⁵⁵ Bk. Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 83; Baş, "Kur'an İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (İlk Dört Asır)", 37; Birişik, "İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl: V", 91.

⁵⁶ Bk. Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*, 18, 219, 269.

⁵⁷ Hamde, "Neşetü't-tefsîr bi't-Tünus", 85; Karataş, "Yahyâ b. Sellâm Tefsirinde Kiraat", 180.

⁵⁸ İbn Âşur, *et-Tefsîr ve ricâluhu*, 22.

⁵⁹ Bk. Muhammed b. Rızk b. Tarhûni, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fi Garbi İfrîkiya* (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 2005), 549; Büyük, *Tefsir Tarihi*, 163.

âlimlerinden işittiği ve yazılı olarak gördüğü açıklamaları da tefsirinde yer vermektedir.⁶⁰ Yahyâ b. Sellâm, rivâyetleri Mukâtil b. Süleyman gibi isnadsız olarak aktardığı gibi aynı zamanda ehl-i hadis gibi senedli bir şekilde aktarması, hadis rivâyetinde kullanılan kalıpları kullanması nedeniyle tefsir nakil geleneği içerisinde bir kırılma noktası oluşturduğuna ve bu konuda öncü olduğuna dikkat çekilmiştir.⁶¹ Yahyâ b. Sellâm'ın aktardığı rivâyetlerin büyük bir kısmının maktû nitelikli olduğu bunun yanında merfû ve mevkuf karakterli rivâyetlerde bulunmaktadır.⁶²

Yahyâ b. Sellâm'ın âyetlerle ilgili birçok rivâyet nakletmesinin nedeni, Kayrevan ahalisinin ilme olan yüksek iştiağıdır; bu dönemde halkın rivâyetleri öğrenme isteği oldukça yüksekti.⁶³ Bu sebeple, Yahyâ b. Sellâm, ulaşabildiği rivâyetleri ilgili âyetin tefsirinde naklediyordu. Nitekim, daha sonra bu tefsiri ihtisar eden İbn Ebû Zemenîn, tefsirin bu yönünü fark ederek bazı tekrarlanan rivâyetleri çıkarmıştır.⁶⁴ Rivâyetleri aktarmanın yanında âyetlerdeki farklı kırâatleri de aktarmıştır.⁶⁵ Bu yönü itibarıyla kendinden sonraki kırâat literatürünün ana kaynaklarından sayılmaktadır. Yahyâ b. Sellâm'ın nakli tefsir literatüründen yararlandığı kaynaklar şunlardır: Hadisler, Sahâbî Sözleri, Tâbiîn Görüşleri, Siyer ve İsrâiliyyat.

2.1. Hadisler

Güçlü bir hafızaya sahip Yahyâ b. Sellâm'ın⁶⁶ âyetlerin açıklamasında başvurduğu en önemli kaynaklardan biri de hadisler gelmektedir. Özellikle Kur'ân'ın faziletleri, esbâb-ı nüzûl, fikhî konuların açıklığa kavuşturulmasında hadisler ön plandadır.⁶⁷ Yahyâ b. Sellâm, Hz. Peygamber'e ulaşan senedli rivâyetler kullanmakla birlikte Mürsel hadisleri de âyetlerin açıklanmasında kullanmaktadır.⁶⁸ Başka bir tabirle, tefsirinde bazen muhaddislerin yöntemini takip ederek rivâyetleri senedli aktarırken, bazen de doğrudan Hasan Basrî ve Katâde (öl. 117/735) gibi tabiîn âlimlerinden aktarımlarda bulunmuştur.⁶⁹ Âyetlerin tefsirinde zengin bir rivâyet malzemesi barındıran Yahyâ b. Sellâm'ın

⁶⁰ İbn Âşur, *et-Tefsîr ve ricâluhu*, 28; Tarhûnî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fi Garbi İfrîkiya*, 548; Muhammed Sâbir Sabit, "Mesîratu't-Tefsîr fi İfrîkiyye ve Tûnus", *Mecelletü fi Rihâbîz-Zeytûne* 6 (2017), 66; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîri Yahyâ b. Sellâm "Muhakkikin girişi"*, thk. Hind Şelebî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004a), 10.

⁶¹ Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*, 182.

⁶² Bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîri Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004b), 1/1, 111, 153, 155, 246, 251, 255.

⁶³ Sellâm, *Tefsîri Yahyâ b. Sellâm "Muhakkikin girişi"*, 16.

⁶⁴ Zemenîn, *Tefsîru İbn Ebû Zemenîn*, 9.

⁶⁵ Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi't-tefsîr*, 247.

⁶⁶ Hamde, "Neşetü't-tefsîr bi't-Tûnus", 76.

⁶⁷ Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi't-tefsîr*, 94.

⁶⁸ Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi't-tefsîr*, 92; Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 69.

⁶⁹ Hamde, "Neşetü't-tefsîr bi't-Tûnus", 81.

tefsirinde Yasin Akbaş'ın tespitine göre Hz. Peygamber'e isnad edilen 258 rivâyet bulunmaktadır.⁷⁰

Kendi döneminde birçok ilim merkezine seyahat eden Yahyâ b. Sellâm, hadis râvileri arasında sayılmaktadır.⁷¹ Hadis alanında kaleme aldığı *Kitâbu'l-Câmi'* adlı eseri, İmam Maliğin *Muvatta* adlı eseri gibi fıkıh bablarına göre düzenlenmiştir.⁷² Zaman zaman tefsirinde bu kitabına atıf yapmaktadır. Fakat doğrudan kitabın adıyla değil de konulara göre tasnif ettiği 'bab' adıyla 'bunları zekat hadisleri kısmında zikrettik' şeklinde aktarmaktadır.⁷³ O, ziyaret ettiği yerlerde birçok râviden hadis toplamıştır. Bunlar arasında Süfyan es-Sevrî (öl. 161/778) gibi sika muhaddisler olduğu aynı şekilde hadisçiler tarafından zayıf olarak değerlendirilen râvilerden de nakillerde bulunmuştur.⁷⁴ Her ne kadar Dârekutnî (öl. 385/995) onu zayıf görse de, ondan hadis alınmasında bir sakınca olmadığını belirtmiştir.⁷⁵ İbn Ebû Hâtim er-Râzî (öl. 327/938) ise onu sadûk olarak nitelemektedir.⁷⁶ Hadis kaynaklarını ayrıntılı olarak araştıran İmam Malik (öl. 179/795), Yahyâ b. Sellâm'dan hadis rivâyet etmiştir.⁷⁷ Ayrıca Kuzey Afrika tabakat alimleri, onun sikalığı üzerinde ittifak halindedir.⁷⁸

İsnad sistemini esas alarak tefsir rivâyetlerini aktaran Yahyâ b. Sellâm, muhaddisler nazarında genel itibarıyla muteber bir hadisçi sayılsa da tefsirinde hadisleri sened ve metin açısından bir hadisçi titizliğiyle ele almadığı gözlemlenmektedir.⁷⁹ Bunun nedeni, Hz. Peygamber'den doğrudan senedli rivâyet bulunmadığında, âyetlerin açıklanmasına katkı sağlayacak diğer tefsir rivâyetlerini kullanmasıdır. Nitekim Cerrahoğlu da benzer değerlendirmede bulunmuştur: "Onun, hadis ilminden ziyade, âyetin veya lafzın manasının anlaşılmasına ehemmiyet verdiğini işaret eder."⁸⁰ Âyetleri hadislerle tefsir ettiğine bir örnek verecek olursak en-Neml suresi 26. âyetini tefsir ederken ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ﴾ İbn Abbas'tan 'arşin ölçüsünü ancak onu yaratan

⁷⁰ Akbaş, *Hadis Edebiyatında Kitâbu't-Tefsîrler Ve Taberi Tefsiri İle Karşılaştırılması*, 102.

⁷¹ İsmail Cerrahoğlu, "Yahyâ b. Sellâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: İSAM - İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), 44/263; Karataş, "Yahyâ b. Sellâm Tefsirinde Kıraat", 178.

⁷² Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el- Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, thk. Gotthelf Bergstraesser Mektebetü İbn Teymiyye, 1932), 2/373; Hamde, "Neşetü't-tefsir bi't-Tânus", 80.

⁷³ Bk. Hüd b. Muhakkem Huvvârî, *Tefsîrû Kitâbillahi'l-'Aziz*, thk. Belhâc b. Said Şerifi (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1990), 1/82, 3/129.

⁷⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârif tefsirü'l-Kur'ân mimma iştebehet esmâuhu ve tasarrefet meânihi*, "Muhakkik girişi", thk. Hind Şelebi (Tunus eş-Şeriketü't-Tünisiyye, 1980), 74; Muhammed Mahfuz, *Terâcimü'l-müellifine't-tünisiyyin* (Beirut Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 3/53.

⁷⁵ Vasifi, "Yahyâ b. Sellâm: Râidu't-tefsir el-Kur'ânî bi'l-Kayrevân", 57; Sellâm, *et-Tesârif tefsirü'l-Kur'ân mimma iştebehet esmâuhu ve tasarrefet meânihi*, "Muhakkik girişi", 70.

⁷⁶ Sellâm, *et-Tesârif tefsirü'l-Kur'ân mimma iştebehet esmâuhu ve tasarrefet meânihi*, "Muhakkik girişi", 84.

⁷⁷ Vasifi, "Yahyâ b. Sellâm: Râidu't-tefsir el-Kur'ânî bi'l-Kayrevân", 52.

⁷⁸ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 85.

⁷⁹ Bk. Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 86-94.

⁸⁰ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 89.

bilir.' sözünü naklettikten sonra Hz. Peygamber'den (a.s) arşın boyutunu tarif eden bir hadis aktarmaktadır. Şöyle ki '*Size arşı taşıyan meleklerden bahsetmem konusunda bana izin verildi. Onun ayakları yerin en alttaki tabakasına ulaşıyor, Arş ise sırtındadır. Onlardan her birisinin kulak memesi ile boynunun arasındaki mesafe yedi yüz yıldır.*'⁸¹ Bu şekilde, gaybî konulara dair bir âyeti hadisle tefsir etmektedir.

2.2. Sahâbe Kavli ve Tâbiîn Görüşleri

Yahyâ b. Sellâm'ın Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlerin ardından en çok başvurduğu tefsir kaynaklarından biri sahâbe ve tâbiîn dönemine ait tefsir rivâyetleridir.⁸² Özellikle kelime izahları, âyetlerin tefsiri, sebab-i nüzûl bilgisi,⁸³ kıssalara dair ayrıntılar, fikhî meselelerin izahında⁸⁴ bu rivâyetleri kullanmaktadır.⁸⁵ Rivâyetleri aktarırken bazen isnadları zikrederken, bazen de isnadsız bir şekilde doğrudan sahâbe ve tabiînden aktarmaktadır.⁸⁶ Birçok sahâbeden rivâyette bulunan Yahyâ b. Sellâm, özellikle İbn Abbas (öl. 68/687-88), Ebu Hureyre (öl. 58/678), Hz. Ali (öl. 40/661) ve Hz. Ömer (öl. 23/644) gibi isimlerin rivâyetlerine ağırlık verdiği görülmektedir. Tabiîn döneminden ise başta Hasan Basrî (öl. 110/728) olmak üzere Mücâhid (öl. 103/721), Katâde (öl. 117/735), Süddî (öl. 127/744) ve Kelbî (öl. 146/763) gibi âlimlerden gelen rivâyetler öne çıkmaktadır.⁸⁷ Cerrahoğlu, Yahyâ b. Sellâm'ın bazı ifadelerinden hareketle, kendisinin bu tabiîn âlimlerinin eserlerinden yazılı olarak istifade ettiğini belirtmektedir; özellikle Mücâhid (öl. 103/721), Hasan Basrî, Katâde, es-Süddî ve el-Kelbî'den çokça nakilde bulunduğunu ifade etmektedir.⁸⁸

Sonuç olarak, nakli tefsir yöntemini ağırlıklı olarak kullanan Yahyâ b. Sellâm, ihtiyaç duyduğu rivâyetlerin çoğunu sahabe ve tabiîn dönemlerinden aktarmaktadır.

2.3. Siyer

Hicrî ikinci asır, siyer ve megâzi kitaplarının yazıldığı bir dönemdir. Özellikle İbn İshak'ın (öl. 150/767) katkılarıyla siyer alanında önemli bir

⁸¹ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2/541.

⁸² Hamde, "Neşetü't-tefsir bi't-Tünus", 85.

⁸³ Bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/49, 94, 99, 144, 146, 152, 159, 161, 179, 201, 242, 252, 283, 384, 392, 395; 12/527, 680, 720, 734, 793, 820, 833.

⁸⁴ Bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/437.

⁸⁵ Karataş, "Yahyâ b. Sellâm Tefsirinde Kıraat", 180.

⁸⁶ Bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/53, 75, 149, 211, 215, 235, 272, 277, 278, 292, 311, 398, 399, 432.

⁸⁷ Bk. Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi't-tefsir*, 94-97; Karataş, "Yahyâ b. Sellâm Tefsirinde Kıraat", 183.

⁸⁸ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 60.

gelişme yaşanmış ve bu alanda müstakil eserler ortaya konmuştur.⁸⁹ Erken dönem müfessirleri, hadis kaynaklarının yanı sıra siyer kitaplarından da rivâyetler aktarmışlardır. Siyer rivâyetlerine önem gösteren Yahyâ b. Sellâm, Hz. Peygamber döneminde meydana gelen olaylarla ilişkili âyetleri tefsir sadedinde siyer rivâyetlerine müracaat ettiği görülmektedir. Özellikle Urve b. Zubejr (öl. 94/713) ve İbn Şihâb ez-Zühri'den (öl. 124/742) daha fazla rivâyette bulunduğu gözlenmektedir.⁹⁰

Yahyâ b. Sellâm, tefsirinde Siyer rivâyetleri, sebab-i nüzûlü belirleme,⁹¹ fikhî izahlar açıklığa kavuşturma⁹² gibi konularda kaynak olarak kullanmaktadır. Ancak Yahyâ b. Sellâm'ın Siyer'le ilişkisi, doğrudan kitaplardan aktarım yapmak yerine, siyer alanında kendisine ulaşan rivâyetleri aktarma şeklindedir.

2.4. İsrâiliyat

Sahabe tefsirinde göze çarpan en büyük yenilik, Ehl-i Kitap'tan intikal eden İsrâiliyatın kullanılmaya başlanmasıdır. Sahabe döneminde ilk örnekleri görülen bu rivâyetler, özellikle tâbiûn ve tebe-i tâbiûn döneminde bir hayli arttığı ve telif edilen tefsirlerde önemli bir yer işgal ettiği göze çarpmaktadır.⁹³ İslam toplumunda yerleşen İsrailiyatın mahzur görülmeyen kısmını kabul etme eğilimi tefsirin genişlemesini sağlayan en önemli unsurlardan birisi kabul edilmiştir.⁹⁴ Yaşadığı dönemin ilmi geleneğine uyararak Kur'ân'daki müphemleri açığa kavuşturma amacına matuf olarak Yahyâ b. Sellâm, kısıtlara dair ayrıntılarda İsrâiliyatı kaynak olarak kullanmaktadır.⁹⁵ Abdullah b. Sellâm (öl. 43/663), Kâ'b el-Ahbâr (öl. 32/652) ve Vehb b. Münebbih'ten (öl. 114/732) rivâyetler aktarmaktadır. İsrâilî rivâyetlerin çoğunluğu Kâ'b el-Ahbâr (öl. 32/652) kaynaklıdır.⁹⁶ Özellikle Kelbî (öl. 146/763) tarikiyle çokça İsrâiliyata yer vermektedir.⁹⁷ Bu tür rivâyetleri, metin ve sened bakımından tenkide tabi tutmadan aktarmaktadır. Muhtemelen dönemin ilmi seviyesi bu tür haberleri sahih bilgilerden ayırt edebilecek düzeydeydi, o açıdan

⁸⁹ Abdulaziz Düri, *Neşetu ilmi't-târih 'inde'l-Arab* (el-Ayn Merkezu'z-Zayed li't-Türas ve't-Târih, 2000), 27.

⁹⁰ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/255, 341, 366, 391, 423, 429, 447, 448, 450, 455; 2/657, 700, 735.

⁹¹ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/448.

⁹² Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/423, 429; 2/674, 700.

⁹³ Birşık, "İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl: V", 46-47; Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 140.

⁹⁴ Bk. Mustafa Yıldız, *Tefsirde İsrâiliyat ve Kitab-ı Mukaddes'e Yaklaşımlar -Tâhir b. Âşûr Örneği-*, Mesut Kaya (ed.) (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 409, 456; Birşık, "İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl: V", 47.

⁹⁵ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 141.

⁹⁶ Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi't-tefsîr*, 204; Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 62.

⁹⁷ Tarhûnî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fi Garbi İfrîkiya*, 561.

sahih dini anlayışı temelden sarsan türden bir etkiden ziyade, bir merakın giderilmesi olarak kitaplarında zikrediliyordu.

Yahyâ b. Sellâm tefsirinde İsrâiliyat rivâyetlerine başvurduğu konulara baktığımızda şunlar karşımıza çıkmaktadır; ahiret yaşamına dair haberler,⁹⁸ yaratılışla alakalı hususlar,⁹⁹ mekan ve zamana dair kapalılıkları açıklığa kavuşturma,¹⁰⁰ kıssalara ait detaylar¹⁰¹ gibi dinin temel konuları dışındaki hususlar etrafında cereyan etmektedir.

2.5. Kırâatler

Hicrî ikinci asır, kıraat ilminin temellerinin atıldığı ve mütevâtir ile şâz kıraatlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Birçok kıraat imamı bu dönemde yaşamıştır.¹⁰² Tefsirin müstakil bir ilim haline gelmesiyle, erken dönem müfessirleri Kur'ân lafızlarının farklı manalarını açıklığa kavuşturmak veya muhtemel manalardan birini tercih etmek için kıraatlere daha fazla başvurmaya başlamışlardır. Böylece kıraatler, Hicrî ikinci asırda tefsirlerde yoğun bir şekilde yerini almıştır.¹⁰³ Bu bağlamda, Yahyâ b. Sellâm'ın tefsiri de aynı zamanda kıraat ilminin ilk yazılı kaynakları arasında sayılmaktadır.¹⁰⁴

Kıraat ilmini Hasan el-Basrî'nin talebelerinden Hasan b. Dinar'dan tedris eden Yahyâ b. Sellâm,¹⁰⁵ kıraat alanında yetkin bir alim olarak değerlendirilmekte ve kıraâtin âyetlerin farklı açılardan anlaşılmasına yardımcı olacağından hareketle tefsirinde ana kaynak olarak istimdat etmektedir. Bundan dolayı tefsirinde kıraat vecihlerini ve bunun neticesinde meydana gelen manaları belirtmektedir.¹⁰⁶ Tabakat kitaplarında zikredilen kıraât alanında kaleme aldığı *İhtiyâr fi'l-kıraât min tarîki'l-âsar* adlı kitabının bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Ayrıca kıraat alanındaki önemli alimlerden Ebû Amr ed-Dânî (öl. 444/1053) Yahyâ b. Sellâm hakkında mütekaddim dönemde onun gibi dil, sünnet ve kıraat alanında benzerinin olmadığını belirtmektedir.¹⁰⁷ Yahyâ b. Sellâm'ın kıraât alanında ileri bir seviyede olduğunu belirten Hind Şelebi, onun kendine ait kıraâti olduğu ve kıraâtler arasında tercih yapma seviyesine ulaştığını belirtmektedir.¹⁰⁸ Ayrıca, onun kıraât alanında derinliğini

⁹⁸ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2/814-815.

⁹⁹ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/114, 402.

¹⁰⁰ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/331, 402.

¹⁰¹ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/204, 252, 254; 2/506, 538, 621, 676.

¹⁰² Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı, 2020), 14; Baş, "Kur'an İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (İlk Dört Asır)", 31.

¹⁰³ İbn Âşur, *et-Tefsir ve ricâluhu*, 25.

¹⁰⁴ Hamde, "Neşetü't-tefsir bi't-Tünus", 89.

¹⁰⁵ Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 2/373.

¹⁰⁶ Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi't-tefsir*, 247.

¹⁰⁷ Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 2/373; Muhammed b. Ali Dâvûdî, *Tabakâti'l-müfessirin* (Beyrut Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2/371, 372; Karataş, "Yahyâ b. Sellâm Tefsirinde Kıraat", 179.

¹⁰⁸ Hind Şelebî, "Kıraatu Yahyâ b. Sellâm el-Basrî el-Kayravânî", *Câmiatu't-Tünusiyye el-Kulliyetu'z-*

anlamanın en iyi yolunun Yahyâ b. Sellâm'ın tefsirinin muhtasarı olan İbnü Zemenîn tefsiri vasıtasıyla olacağını belirtmektedir.¹⁰⁹

Yahyâ b. Sellâm, tefsirinde kıraatler konusuna geniş bir şekilde yer vermektedir. Onun kıraât hakkında verdiği bilgilerin, kıraât alanındaki bilgilerle uyum halinde olması da oldukça önemlidir.¹¹⁰ Bu konuda o, yeri geldiğinde âyetleri kıraâatlerle tefsir etmekte,¹¹¹ âyetleri tefsir ederken yer yer kıraat farklılığını belirtmekte, ayrıca bu farklılığın manaya etkisini de belirtmektedir.¹¹² Âyetin manasındaki değişime göre kıraâatler arasında tercih yapmakta, bazen de kıraat farklılığına göre âyetin manasında tercih yapmaktadır.¹¹³ Ayrıca, Osman mushafı dışındaki mushaflardaki kıraat farklarını belirtmektedir.¹¹⁴ Manaya etki etmeyen telaffuzla alakalı kıraat farklılıklarına da yer vermektedir.¹¹⁵

Onun kıraatler hakkındaki bilgileri genelde sahabeye ulaşan isnatlara dayanmaktadır.¹¹⁶ Nitekim İbn Âşûr da Yahyâ b. Sellâm'ın tefsirinin, kıraâatleri muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e ulaştırması yönüyle kıymetli olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷ Kıraâatleri kâri sahabelere veya Mücâhid, Dahhâk b. Müzâhim (öl. 105/723), Hasan el-Basrî, Katâde gibi tabiilere ya da bazı kıraâtteki imamlara özellikle Ebû Amr el-Alâ' el-Basrî (öl. 154/771) nispet etmektedir.¹¹⁸

Sonuç olarak Yahyâ b. Sellâm, kıraâatleri tefsirinde ana kaynak olarak değerlendirmiştir. Onun tefsiri bu yönüyle temâyüz etmiş ve tefsir alanına genişlik kazandırmıştır. Belki de erken dönem müfessirlerinden tefsirinde en fazla kıraâtle alakalı hususları tefsirinde yer veren müfessirdir. Yahyâ b. Sellâm'ın kıraatlere bu denli önem vermesinde, Kayrevan halkının bu alana olan iştiağını da göz ardı etmemek gerekir.

3. YAHYÂ B. SELLÂM VE DİRÂYETE DAYALI KAYNAKLAR

Tefsirin müstakil olarak tedvin edilmesinden önce sahabe ve tâbi'ünün içtihadları, dirâyet tefsiri açısından ilk örnekler olsa da bunlar, belli bir usûl ve sistematîğe sahip değildi.¹¹⁹ Bu nedenle, dirâyet tefsirinin, tefsirin ted-

Zeytûniyye liş-Şeriatî ve Usûlu'd-Din 6 (1983), 138.

¹⁰⁹ Şelebî, "Kıraâtü Yahyâ b. Sellâm el-Basrî el-Kayravânî", 149.

¹¹⁰ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 139.

¹¹¹ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/123, 172, 467.

¹¹² Karataş, "Yahyâ b. Sellâm Tefsirinde Kıraat", 185. Bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/281, 404, 449, 488; 2/523, 716.

¹¹³ Hamde, "Neşetü't-tefsîr bi't-Tûnus", 89.

¹¹⁴ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/74, 99, 199, 256, 280, 424; 2/ 534.

¹¹⁵ Hamde, "Neşetü't-tefsîr bi't-Tûnus", 90.

¹¹⁶ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/15, 341; 2/576.

¹¹⁷ İbn Âşûr, *et-Tefsîr ve ricâluhu*, 23.

¹¹⁸ Hamde, "Neşetü't-tefsîr bi't-Tûnus", 90.

¹¹⁹ Sıddık Baysal, "Mahiyeti, İmkân ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir", *Tefsir Araştırmaları Dergisi (TADER)* 3/2 (Ekim 2019), 239.

vin edilmesi ve diğer dirâyete dayalı kaynaklarla ilişkisi neticesinde ortaya çıktığını söylemek daha isabetli olur. Bu noktada, dirâyet tefsirine örneklik teşkil edebilecek erken dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleyman ile Yahyâ b. Sellâm'ın öne çıktığını söyleyebiliriz. Zira bu müfessirler, rivâyetin olmadığı alanlarda dil, fıkıh, kelâm ve Kur'ân ilimlerinden istimdat ederek âyetleri tefsir etmişlerdir. Bu, tefsir alanında metod ve muhteva olarak bir gelişim ve genişleme olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, bu yöntemle yapılan tefsir faaliyeti, kendinden sonraki tefsir literatüründe kaynak ve model olarak kabul edilmiştir.¹²⁰

Merkezinde rivâyetler üzerinde âyetleri açıklama yaklaşımı sergileyen Yahyâ b. Sellâm, âyetlerin açıklanmasında rivâyet malzemesinin olmadığı veya manayı ortaya çıkarmada eksik kaldığı yerlerde ise re'y ile hareket etmektedir.¹²¹ Bu bağlamda, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir metodunu işlevsel kılmış, âyetler hakkında geniş dilsel açıklamalar yapmış, şer'î hükümler üzerinde beyanlarda bulunmuş, zaman zaman selef akaidiyle alakalı aktarımda bulunmuştur.¹²² Ayrıca kendi görüşüyle hareket ettiği noktalarda kendinden önceki müfessirlerle aynı noktada olduğu gibi¹²³ aynı şekilde onlardan ayrıldığı, muhalif olduğu görüşler de serdetmiştir.¹²⁴

Yahyâ b. Sellâm'ın istimdat ettiği dirâyete dayalı ilmî kaynakları şunlardır: Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir yöntemi, Fıkıh, Arap Dili, Kelâm ve Kur'ân İlimleri

3.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesi, genel itibariyle rivâyet tefsiri kategorisinde değerlendirilse de aslında bu yöntemin hem rivâyet hem de dirâyet yönü olduğunu söylemek mümkündür. Eğer müfessir, Hz. Peygamber, sahâbe ve tabînin Kur'ân'ın Kur'ân'la yaptığı tefsiri aktarıyorsa, bu işlem rivâyet tefsiri kapsamına dahil olmaktadır. Çünkü burada müfessir, kendi dirâyetini kullanarak bir âyeti başka bir âyetle ilişkilendirmemekte, sadece başkalarının tefsirini aktarmaktadır. Ancak Kur'ân bütünlüğüne hakim olan müfessir, kendisi doğrudan kendi zeka ve kabiliyetini kullanarak konu birlikteliği olan âyetler arasında bağ kuruyor ve âyetleri birbiriyle tefsir ediyorsa, bu yöntem müfessirin dirâyeti kapsamındadır.¹²⁵

¹²⁰ Benzer değerlendirme için bk. Büyük, *Tefsir Tarihi*, 158-159.

¹²¹ Bk. Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi't-tefsir*, 104; Sabit, "Mesiratu't-Tefsir fi İfrikiyye ve Tünus", 68; Büyük, *Tefsir Tarihi*, 163.

¹²² Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*; Karataş, "Yahyâ b. Sellâm Tefsirinde Kıraat", 82, 83.

¹²³ Bk. Sellâm, *Tefsiru Yahyâ b. Sellâm*, 1/283.

¹²⁴ Bk. Sellâm, *Tefsiru Yahyâ b. Sellâm*, 1/286.

¹²⁵ Kur'an'ın Kur'an'la tefsir edilmesinin dirâyet tefsiri kapsamında değerlendirilmesine dair bk.

Yahyâ b. Sellâm'ın tefsirinde dirâyete dayalı ana kaynaklarının başında Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri yöntemi gelmektedir.¹²⁶ Çünkü âyetlerin açıklanmasına dair rivâyetin bulunmadığı yerlerde, âyetleri tefsir etmenin en iyi yolu, ilgili âyeti konu birlikteliği olan başka âyetlerle irtibatlandırarak kapalılığı gidermek veya âyetin daha net anlaşılmasını sağlamaktadır. Yahyâ b. Sellâm, manası kapalı, müphem olan veya veciz ifade edilen âyetleri onları açıklayan diğer âyetlerle açıklamıştır. Bu tefsir yönteminde *hüve kavluhu*,¹²⁷ *hüve ke kavlihi*¹²⁸ ve *kâle fi âyetin uhra*¹²⁹ vb. ifadeler kullanmaktadır. Örneğin İsrâ 101. Âyette geçen Musa Aleyhisselam'a verilen 'yedi âyetten' ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ﴾ nelerin kastedildiğine dair kapalılığı A'râf suresindeki 107, 108, 117, 130, 133. âyetleriyle açıklamaktadır. Bu âyetler eli, asası, tufan (sel), çekirgeler, bitler (haşarat), kurbağalar, kuraklık, ürün kıtlığı ve kan gibi mucizeleri ifade etmektedir.¹³⁰

Yahyâ b. Sellâm'ın zaman zaman manası açık olan âyetleri dahi teyit ve te'kid amaçlı *eşbehu zalike* gibi ifadelerle başka âyetlerle açıklamıştır.¹³¹ Ayrıca, bir âyetin tefsirinde, mana olarak yakın anlamda olan âyetleri bir araya getirerek konu birliği şeklinde açıklama yapmaktadır. Örneğin Ankebût sûresi 57. âyetini ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ﴾ tefsir ederken, bu âyetin Kur'an'ın başka yerlerindeki âyetlerle aynı manada olduğunu belirtir. Bunlar, Mü'minûn sûresi 15. âyet ﴿ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ﴾, Rahmân sûresi 26. âyet ﴿كُلُُّّهُم مِّمَّنْ مَيِّتُونَ إِنَّكَ مِمَّنْ مَيِّتٌ﴾¹³² ve Zümer sûresi 30. âyettir ﴿مِنْ عَلَيْهَا فَانْ﴾

Sonuç olarak Yahyâ b. Sellâm, âyetleri tefsir ederken konu birlikteliği olan âyetler arasında bağlantılar kurarak kapalılıkları giderir ve müphem noktaları açıklığa kavuşturur.¹³³ Bu yöntemle âyetleri birbiriyle tefsir ederken hem rivâyet hem de dirâyet yönünden bir yaklaşım sergiler. Çünkü hem rivâyetle âyetler arasındaki bağı kurmak hem de âyetler arası ilişkiyi değerlendirmek akıl yürütmeyi gerektirir. Erken dönem tefsir literatüründe, Yahyâ b. Sellâm'ın tefsiri bu yönüyle zengin bir kaynak olarak değerlendirilir.

3.2. Kur'an İlimleri

Tefsirin müstakil olarak tedvin edilmesine paralel olarak Kur'an'ın dili,

Zekeriya Pak, «Rivâyet Ağırlıklı Tefsirler», *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 159; Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, 24.

¹²⁶ Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi't-tefsir*, 85; Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 63; Çalıskan, *Tefsir Tarihi*, 141.

¹²⁷ Bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/223; 2/829.

¹²⁸ Bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/50, 53, 180, 310.

¹²⁹ Bk. Cerrahoğlu, "Yahyâ b. Sellâm", 1/98, 119, 144, 162, 164, 165.

¹³⁰ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/165.

¹³¹ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/49, 420; 2/635, 795.

¹³² Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2/638.

¹³³ Örnekler için bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/165, 192, 243, 348, 420; 2/652.

tarihsel bağlamı ve muhtevasına yönelik müstakil eserler yazıldı. Bu dönemde meânî'l-Kur'ân, esbâbü'n-nüzûl, nâsîh-mensûh, vücûh ve'n-nezâir, garîbu'l-Kur'ân ve benzeri adlarla başlayan Kur'ân ilimleri çalışmaları, sonraki dönemlerde artarak devam etti ve zenginleşti.¹³⁴ Erken dönem müfessirleri, Kur'ân ilimleri olarak isimlendirilen bu konularla alakalı açıklamalar yapmışlar ve bu yönleri itibarıyla aynı zamanda Kur'ân ilimlerinin ilk kaynaklarından sayılmaktadırlar. Nüzûl sonrası muhatapları vahiy asrına taşıyarak Kur'ân'ın anlamını daha belirgin olarak anlaşılmasını amaçlayan Kur'ân ilimleri,¹³⁵ her ne kadar teşekkül edilme sürecinde Sahâbe ve tabiîn birikimine dayalı rivâyete dayanan bir mahiyete sahip olsa da bu ilimler tedvin edildikten sonra müfessirler, bu ilmin verilerini kendi içtihatları çerçevesinde kullanmaktadırlar. Dolayısıyla bu ilimlerin dirâyete dayalı kaynaklar arasında zikredilmesi daha uygun görünmektedir.

Kur'ân ilimlerine büyük önem veren Yahyâ b. Sellâm, hem Kur'ân ilimlerine dair müstakil eserler yazmış hem de bu ilimleri tefsirinde işlevsel kılmıştır. Bu bağlamda, nüzûlü'l-Kur'ân, Mekkî-Medenî, âyet ve surelerin tertibi, mübhemâtü'l-Kur'ân, hurûf-ı mukattaâ,¹³⁶ Kur'ân'ın faziletleri gibi konularda önceki âlimlerin görüşlerini aktarmakta ve kendi açıklamalarını da eklemektedir. Özellikle müfessirin bilmesi gereken ilimler biri olarak zikrettiği âyetlerin ne zaman ve nerede indiğine dair nüzûl bilgisi (Mekkî ve Medenî) vermektedir.¹³⁷ Mekkî sureler arasında medenî olanları ve medenî sureler içinde mekkî olanları belirtmektedir.¹³⁸ Buna ilave olarak Yahyâ b. Sellâm, kendinden sonraki tefsir tarihinde genel kabul gören âyetlerin mekkî-medenî tespitinde zamanın/hicretin esas alınması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁹ O, âyetlerin kim ve ne zaman indiğine dair esbâb-ı nüzûl bilgisine önem vermekte ve tefsirinde bu tür rivâyetleri çokça zikretmektedir.¹⁴⁰ Rivâyet tefsirinin ana karakteristik özelliklerinden biri sayılabilecek mübhemâtü'l-

¹³⁴ Bilal Deliser, "Hicrî VIII. Asra Kadar Kur'ân İlimleri, el-Burhan'ın Yazılış Amacı ve Yöntem Bilim Oluşturma Çabaları Üzerine", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016/5), 5; Baş, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (İlk Dört Asır)", 37.

¹³⁵ Bk. İbrahim Görener, "Tefsir Usûlü ve Kur'ân İlimlerinin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi", *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü*, ed. Necdet Yılmaz Bilal Gökçür, Ömer Kara, Muhammed Abay, Necmettin Gökçür (İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2009), 234.

¹³⁶ Hamde, "Neşetü't-tefsîr bi't-Tûnus", 100.

¹³⁷ Tarhûnî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî Garbi İfrîkiya*, 549; Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fî't-tefsîr*, 223; Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/49.

¹³⁸ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 24; Hamde, "Neşetü't-tefsîr bi't-Tûnus", 99.

¹³⁹ İbn Ebî Zemenin tefsir mukaddimesinden bu bilgiyi Yahyâ b. Sellâm'dan aktarmaktadır bk. Zemenin, *Tefsîru İbn Ebû Zemenin*, 1/113.

¹⁴⁰ Tarhûnî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî Garbi İfrîkiya*, 555; Hamde, "Neşetü't-tefsîr bi't-Tûnus", 86; Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 73-78; Bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/93, 212; 2/738.

Kur'an¹⁴¹ ve Kur'an faziletlerine dair rivâyetlere de yer vermektedir.¹⁴² Kur'an ilimlerinden dille alakalı vücûh ve nezâir alanında kitap yazan Yahyâ b. Sellâm, Kur'an'ın 115 kelimesinin vecihlerini göstermiştir. Tefsirinde de bu alana dair benzer açıklamalar yapmaktadır.¹⁴³ Ayrıca, Kur'an'ı tefsir etmenin şartlarından birini de nâsih-mensuh ilmini bilmenin gerekliliğine işaret eden Yahyâ b. Sellâm,¹⁴⁴ Kur'anda neshin varlığını kabul eder ve tefsirinde bu konuyu işaret eder.¹⁴⁵

Sonuç olarak, Yahyâ b. Sellâm, Kur'an ilimlerine dair önceki mirası tefsirine sistematik bir şekilde aktarmakla kalmaz, aynı zamanda Mekki-Medenî tespit edilmesinde zamanın esas alınması örneğinde olduğu gibi bu ilimlerin sistematik hale gelmesi için bazı kaideler vaz' eder. Kur'an'ın anlaşılmasındaki en küçük yapı taşı mesabesindeki kelimelere dair tahliller yaparak hem âyetlerin anlaşılmasına ışık tutmakta hem de bu alanda kendinden sonraki literatüre katkı yapmaktadır. Vahiy dönemi atmosferinin anlaşılması için âyetlerin ilişkili olduğu şahıs-mekan-zaman bilgisi vermektedir. Kur'an ilimlerine dair verileri olduğu gibi aktarmaz bunlar arasında tercihler yapar ve bu bilgileri değerlendirir. Böylece, Kur'an ilimleriyle hem kaynak olarak ilişki kurar hem de kendisinden sonraki Kur'an ilimleri literatürüne önemli bir kaynak sağlar.

3.3. Arap Dili

Tefsir müstakil olarak tedvin edilmeden önceki dönemde yapılan dilbilimsel açıklamalar, kelime düzeyinde yapılan izahlardan ibaretti. Bu izahlar, dilbilimsel tefsirin ilk nüvelerini/örneklerini oluşturmakla birlikte sistemli bir disiplin olarak dilbilimsel tefsir yaklaşımını ifade etmemekteydi.¹⁴⁶ Zira Kur'an diline doğal yapılarıyla aşinalık kesbeden ilk muhataplar, Kur'an'ı anlama noktasında daha sonra tedvin edilen lügat, sarf ve nahiv ilimlerine ihtiyaç duymuyorlardı. Ancak, nüzül döneminden uzaklaşan nesiller ve yeni Müslüman olan gayri Araplar için bu konuda açıklamalar yapma ve belli kaideler oluşturma ihtiyacı doğdu. Bu bağlamda, hicrî ikinci asırda Basra ve Kufe dil ekolleri kuruldu ve bu alanlarda eserler yazıldı.¹⁴⁷ Tefsirin müstakil olarak tedvin edilmesinden sonra rivâyetin olmadığı veya yetersiz

¹⁴¹ Hamde, "Neşetü't-tefsir bi't-Tünus", 101. Bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/195, 408; 2/584.

¹⁴² Tarhûnî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî Garbi İfrîkiya*, 556. Bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2/584.

¹⁴³ Yahya b. Sellâm'ın tefsirinde vücûh-nezâire dair örnekler için bk. Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi't-tefsîr*, 252-268.

¹⁴⁴ Zemenin, *Tefsîru İbn Ebû Zemenin*, 1/10; Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsîrdeki Metodu*, 78.

¹⁴⁵ Bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/89, 127, 135, 390, 405, 427, 466; 2/633, 700, 727, 728, 848.

¹⁴⁶ Havva Özata, "Hicri İkinci Asırda Dilbilimsel Tefsir", *Hicri İkinci Asırda İslâmî İlimler- II*, ed. Hidayet Aydar (Ankara: İKSAD, 2022), 1.

¹⁴⁷ Deliser, "Hicri VIII. Asra Kadar Kur'an İlimleri, el-Burhan'ın Yazılış Amacı ve Yöntem Bilim Oluşturma Çabaları Üzerine", 5.

kaldığı alanlarda müfessirler, âyetlerin açıklanmasına dair dilbilimsel izahlar yapmaya yöneldiler. Bu yönelim, onları doğrudan bu alanda tedvin edilmiş eserlere müracaat etmeye gerekli kıldı. Böylece lügat, 'irap ve nahiv ilimleri, Hicrî İkinci asırda tefsirin ana kaynakları biri haline geldi¹⁴⁸ ve dilbilimsel tefsir faaliyetleri sistemli bir yapıya kavuşarak ilk eserler bu dönemde tedvin edilmeye başlandı.¹⁴⁹

Dil ekollerinin oluştuğu Kûfe ve Basra'da ilmîni tamamlayan Yahyâ b. Sellâm, Müfessirin bilmesi gereken ilimler arasında dil-üslûp araştırmalarına atıfta bulunmuştur. Kendisi de Arap dili alanında yetkin bir alim olarak bilinmektedir. Vücûh-nezâir alanında yazdığı *et-Tesârif li-Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseri de bunun göstergelerinden biri sayılmaktadır. Dil alanındaki bu derinliğini tefsirine de yansıtan Yahyâ b. Sellâm, lügavî ve nahvî tahliller yönüyle erken dönem müfessirleri arasında temâyüz etmiştir.¹⁵⁰ Kayrevan'da ilmi faaliyetlerde bulunan müfessir, hitap ettiği halkın Arap dilinin inceliklerini öğrenme konusunda büyük bir istek duyduğunu gözlemlemiştir. Özellikle Kur'ân'ın lafızlarının manaları ve üslûbu konusundaki derin ilgiyi göz önünde bulundurarak,¹⁵¹ Yahyâ b. Sellâm, Kur'ân'ın anlaşılmasını desteklemek amacıyla kendi birikimini tefsirine yansıtmıştır. Bu bağlamda, müphem kelimelerin anlamlarını açıklarken bazen veciz bir şekilde¹⁵² bazen de detaylı bir şekilde¹⁵³ açıklamalar yapmış,¹⁵⁴ cümle yapılarına dair izahlar sunmuş, kelime ve ibarelerin Arap dilindeki kullanımına işaret etmiş,¹⁵⁵ istifhamları açıklamış ve takdim ile te'hirleri belirtmiştir.¹⁵⁶ Ayrıca, Arapça kökenli olmayan kelimelerin anlamlarını da açıklamıştır.¹⁵⁷ Tefsirinde dil kaidelerine dayanarak, çeşitli konularda kendi dirayetini göstermiş, bu kapsamda farklı görüşler arasında tercih yapmış, bazı fikhî mezheplerin görüşlerini reddetmiş ve kiraâtler arasında seçim yapmıştır.¹⁵⁸

Sonuç olarak, Yahyâ b. Sellâm, rivâyetlerin bulunmadığı veya yetersiz olduğu durumlarda, kendi içtihadıyla hareket ettiği alanlarda dirâyet ilimlerinin en önemli kaynaklarından sayılan lügat, nahiv ve sarf gibi aklî ilimlere sistematik bir şekilde başvurmuştur.

¹⁴⁸ İbn Âşur, *et-Tefsîr ve ricâluhu*, 25, 26; Bırışık, "İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl: V", 48.

¹⁴⁹ Bk. Mustafa Karagöz, "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları", *Tefsîre Akademik Yaklaşımlar I*, ed. M. Akif Koç-İsmail Albayrak (Ankara: Otto Yayıncılık, 2013), 326-329.

¹⁵⁰ İbn Âşur, *et-Tefsîr ve ricâluhu*, 25-29; Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 109.

¹⁵¹ Sellâm, *Tefsîri Yahyâ b. Sellâm "Muhakkikin girişi"*, 16.

¹⁵² Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/179, 201, 217, 239.

¹⁵³ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/253, 280, 386.

¹⁵⁴ Bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/75, 97, 259; 2/892.

¹⁵⁵ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/72.

¹⁵⁶ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/171, 261.

¹⁵⁷ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/135, 181, 184, 221, 222, 251, 394, 449, 450; 2/522, 751.

¹⁵⁸ Hamde, "Neşetü't-tefsîr bi't-Tûnus", 87.

3.4. Fıkıh İlmî

Hicrî ikinci asır, fikhî mezheplerin kurulduğu ve bu alandaki eserlerin tedvin edildiği bir dönemdir. Fakihlerin, Kur'ândaki şer'î hükümlerle ilgili açıklamaları, müfessirler için önemli bir kaynak işlevi görmüştür.¹⁵⁹ Özellikle tefsirin müstakil olarak tedvin edilmesinden sonra ahkam âyetleriyle alakalı hususlarda müfessirler, geniş açıklamalar yapmıştır. Tefsirde bir genişleme ve ilerleme olarak kabul edilebilecek bu yöntem, müfessirlerin dirâyetlerini en açık bir şekilde gösterebildikleri alan olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu dönemde her ne kadar mezhepler kuruluş aşamasını tamamlamış olsa da henüz tefsirlerde ileri düzeyde bir mezhebe göre âyetleri yorumlama ameliyesi netlik kazanmamıştı. Bu nedenle müfessirler, ahkam âyetleriyle alakalı mezheplerin görüşlerini vermekle birlikte bunlar arasında tercihler yapıyor ve kendileri de doğrudan âyetten hüküm çıkarabiliyordu.¹⁶⁰

Fıkıh alanında *Kitâbu'l-eşribe* adlı eserin sahibi Yahyâ b. Sellâm, Kayrevan'da 100/719 yılında Ömer b. Abdulazîz (öl. 101/720) döneminde fıkıh öğretmesi için gönderilen tabîilerden sonra ikinci tabakayı temsil etmektedir.¹⁶¹ Kayrevan'da yaygın olan fikhî mezhep, Maliki mezhebiydi. Lakin Yahyâ b. Sellâm üzerine araştırma yapanlar, onun tefsirindeki açıklamalarından yola çıkarak Şafîî mezhebi veya Irak merkezli re'y ekolüne ya da fikhî konularda kendine ait tercihleri olan bir alim olarak tanıtmaktadırlar.¹⁶² Bizim kanaatimize göre tefsirinde ahkam âyetleriyle alakalı âyetler incelendiğinde, Cerrahoğlu'nun işaret ettiği genel olarak ilmi tahsil ettiği Basra'daki Hanefî ekolünün ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Erken dönem tefsir literatürü içerisinde Yahyâ b. Sellâm'ı ayrıcalıklı kılan hususlardan biri, tefsirinde geniş fikhî izahlara yer vermesidir.¹⁶³ Ahkam âyetlerinin tefsirinde fikhî mezheplerin ihtilaflarına girmeden genelde selef alimlerinin görüşlerini aktarır,¹⁶⁴ zaman zamanda İmam Malik'in görüşünü serdeder. Bununla birlikte, bütün meselelerde olmasa da diğer mezheplerin görüşlerini de imamlara nispet etmeden aktarmaktadır. Yahyâ b. Sellâm'ın birçok mezhebin görüşünü nakletmesi, onun üzerine araştırma yapanların onu farklı mezheplere nispet etmelerinden de anlaşılmaktadır. O, sadece bu görüşleri aktarmakla kalmaz, aynı zamanda aralarındaki tercihleri değer-

¹⁵⁹ Büyük, "Tefsirde İstimdâd: Klasik Dönemde Tefsirin İlişkili Görüldüğü İlimler", 388.

¹⁶⁰ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 108-109.

¹⁶¹ Sellâm, *Tefsîri Yahyâ b. Sellâm* "Muhakkikin girişi", 17.

¹⁶² Bk. Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi't-tefsîr*, 65; Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 109.

¹⁶³ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 94.

¹⁶⁴ Bk. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/155, 440.

lendirir, bazı görüşler hakkında yorumlarda bulunur ve bazen de doğrudan âyetlerden fikhî istinbatlar yapar.¹⁶⁵

Sonuç olarak, Yahyâ b. Sellâm tefsirinde dirâyete dayalı ilimlerden sayılan fıkıh ilminden istimdat ederek ahkamla alakalı hususlara açıklığa kavuşturmuştur. Bu yaklaşım, erken dönem tefsir literatüründe bir yenilik olarak ortaya çıkmış ve sonraki tefsir çalışmalarına örnek teşkil etmiştir. Tefsir ve fıkıh arasındaki ilişki, bu dönemden itibaren daha da iç içe geçmiş olarak devam etmiştir.

3.5. Kelâm

Yahyâ b. Sellâm, İtikâdi – mezhebî konuların konuşulup tartışıldığı ve ekollerin ortaya çıktığı bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde Hasan el-Basrî, Ebu Hanîfe (öl. 150/767), İmam Mâlik (öl. 179/795) ve İmam Şâfiî (öl. 204/820) gibi alimlerin önderliğindeki ehl-i sünnet ve selef akidesi, sünnete tabi olma, Allah'ın sıfatlarınınin tev'vilinden kaçınma gibi ana ilkeler vurgulanmıştır. Ehl-i sünnet akidesinin sistematik hale gelmesi ise daha sonraki dönemde Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (öl. 324/935) ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944) gibi alimler tarafından sağlanmıştır.¹⁶⁶ Akaid olarak sefeli salihin yolunu takip eden Yahyâ b. Sellâm,¹⁶⁷ kelâmî meselelerde tartışmalara girmeden selef akidesi çerçevesinde yüzeysel açıklamalarda bulunmuştur. Onun kelâmî tartışmalardan uzak durmasının bir nedeni de Kayrevân'da bu tür tartışmalara ilgi duyulmaması olabilir.¹⁶⁸ Bu bağlamda, salt akılsal çıkarımdan uzak kaçmış örneğin sıfatlar hususunda tev'vil yapmamıştır, bid'at ehline reddiyeler yapmış ve onları sünnete tabi olmaya davet etmiştir.¹⁶⁹ Muhaliflerin kendisine isnad ettiği mürc'î mezhebiyle herhangi bir bağlantısı olmadığını belirtmiştir.¹⁷⁰

Örneğin Kehf suresi 13. âyet tefsirinde ﴿إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى﴾ 'hude' kelimesini 'iman' olarak tefsir ederek imanın artıp eksilmesine işaret

¹⁶⁵ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/95, 365, 437; 2/720; Yahyâ b. Sellâm'ın Fıkıh ilmindeki yerine dair bk. Hamde, "Neşetü't-tefsîr bi't-Tünus", 97, 99; Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 108-109.

¹⁶⁶ Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM - İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), 10/525-530.

¹⁶⁷ Yahya b. Sellâm'ın akidevi konularda ehl-i sünnet ile aynı çizgide olduğunun ayrıntıları için bk. Abdulhalim, *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi't-tefsîr*, 141-176.

¹⁶⁸ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 153.

¹⁶⁹ Tarhûnî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirân fi Garbi İfrîkiya*, 549; Vasîfî, "Yahyâ b. Sellâm: Râidu't-tefsîr el-Kur'ânî bi'l-Kayrevân", 56.

¹⁷⁰ Aslen Iraklı olması ve bulunduğu yerdeki mezhep taassupluğu nedeniyle bu şekilde itham edildiği dile getirilmiştir. Bk. Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, 153; Hamadi Sammoud, "Kuzey Afriaka'da şarklı Bir Müfessir: Yahyâ İbn Sellâm (742-815)", çev. Salih Ahkdemir, *İbla* 33 (1970), 34.

etmekte,¹⁷¹ Ahzab suresi 34. âyet tefsirinde ﴿وَأَذْكُونَ مَا يَتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ﴾ ve ﴿وَالْحِكْمَةَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا﴾¹⁷² yer verdiği rivâyetlerden anlaşılacağına göre kadere, mizana, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmakta,¹⁷² Meryem suresi 72. âyeti tefsirinde ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا﴾¹⁷³ yer verdiği rivâyetlerden anlaşılacağı üzere sırata inanmakta ve mu'tezile ile mürcienin aksine¹⁷³ büyük günah işleyenin cehenneme gireceği ve oradan amelîne göre kurtulacağını belirtmektedir.¹⁷⁴

Netice olarak, kelâmî meselelerde âyetlere selef akâidi çerçevesinde yorumlar getirmesi, onun fiili olarak kelâm ilminin tefsirde ana kaynak olarak müracaat edilmesi gerektiğini göstermektedir. Nitekim ehl-i sünnet ilkelerinin sistematik olarak belirginleştiği daha sonraki dönemlerde müfessirler, kelâmî istimdat edilmesi gereken ilimler sınıfından saymışlardır.¹⁷⁵

SONUÇ

Nüzûl döneminde, vahyin anlaşılması için dil ve tarihsel bağlamın bilinmesi yeterli görülüşken, zamanla kapalılığın artması, Arap olmayan milletlerle karşılaşılması ve farklı kültürlerden insanların İslam cemaatine katılması gibi nedenlerle, vahyin daha kapsamlı bir şekilde açıklanması ve yorumlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu yorumlama sürecinin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için, hem parçalar halinde hadis kitapları ve müstakil sahîfe-cüzler şeklinde kayıt altına alınmış hem de sözlü olarak bir bütün halinde varlık gösteren tefsir mirasının belirli bir sistematığa oturtularak yeni bir metotla kaleme alınması gerekiyordu. Ayrıca, bu çalışmayı yürütecek alimlerin dil ve tarih bilgisinin yanı sıra, Hicrî ikinci asırda tedvin edilmiş diğer İslâmî ilimlerin birikiminden de faydalanmaları elzemdi. Aksi takdirde, köklü bir değişim ve gelişimin sağlanması pek mümkün olmazdı. Hicrî ikinci asrın ortalarında başlayan bu yorumlama çabası, ilk meyvelerini vererek sonraki tefsir literatürüne örnek olmuştur. Tefsir disiplininin teşekkül dönemi tamamlandıktan sonra, daha da ivme kazanarak olgunlaşma ve sistematik hale gelme yolunda önemli bir gelişim göstermiştir.

Erken dönem tefsir faaliyetlerinde metod ve muhteva açısından önemli bir değişim ve gelişim sağlayan isimlerden biri, eğitimini Basrâda tamamlayıp

¹⁷¹ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/174.

¹⁷² Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2/718.

¹⁷³ Mu'tezileye göre cehenneme girenler çıkamayacak, mürcie'ye göre ise müminler cehenneme girmeyecektir. Bundan dolayı her iki grupta âyetteki 'vürud' kelimesine mezhebî görüşlerinin doğrultusunda 'uğramak ve yanından geçmek' manası vermişlerdir. Ehl-i sünnete göre ise günahkar müminlerin cehenneme girmeleri mümkündür. Bk. Ebû İshâk Ahmed es- Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beirut: Dâru İhyâ'it-Türasî'l-Arabî, 2002), 6/225.

¹⁷⁴ Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/238.

¹⁷⁵ Bk. Büyüç, "Tefsirde İstimdâd: Klasik Dönemde Tefsirin İlişkili Görüldüğü İlimler", 386, 387.

Kayrevan'da ilmî çalışmalar yürüten Yahyâ b. Sellâm'dır. O, kendinden önceki tefsir mirasını derleyip yeni unsurlar ekleyerek tefsirin daha sistematik bir hale gelmesine katkıda bulunmuştur. Tefsir müstakil bir disiplin olarak oluşmadan önce, sadece açıklanması gereken âyetler üzerinde durulurken, tefsirin müstakil bir ilim dalı olarak kabul edilmesiyle birlikte, Fatihâ'dan Nas'a kadar olan tüm âyetler tefsir edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte müfessirler, âyetlerin anlamlarını açıklamak için hem rivâyete hem de dirâyete dayalı kaynaklara başvurmayı gerekli kılmıştır. Erken dönem tefsir literatüründe 'müfessirin bilmesi gereken ilimler/aletler' olarak sistematize edilen hususları ilk işaret edenlerden biri de Yahyâ b. Sellâm'dır. Rivâyet ve dirâyet ilimlerinde yetkin bir alim olarak kabul edilen ve eserler veren Yahyâ b. Sellâm, bu hususları hem doğrudan dile getirmiş hem de tefsirinde uygulamıştır. Ancak, bu uygulamaların ilklerden olması nedeniyle, Taberî gibi müfessirler kadar sistematik olduğunu iddia etmek doğru olmayacaktır.

Yahyâ b. Sellâm'ın naklî ilimlerden yararlanma yönünü incelediğimizde, âyetlerin açıklanmasında kendisine ulaşan tüm rivâyetleri, yani Hz. Peygamber'in sözleri, sahâbe görüşleri ve tabiûn yorumlarını tefsirinde aktardığını görebiliriz. Bu yaklaşımıyla, bir âyet hakkında birçok rivâyetin sunulduğu bir döneme katkıda bulunmuştur. Ancak rivâyetleri olduğu gibi aktarmak yerine, onları eleştirerek ve aralarından tercih yaparak kullanmıştır. Zamanla, âyetlerin tefsirinde daha fazla rivâyet ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu sebeple muhaddislerin sıhhat şartlarını karşılamayan rivâyetler de tefsire dahil etmiştir. Böylece, isrâiliyyat ve siyer gibi diğer kaynaklardan da rivâyetler aktarılmaya başlanmıştır. Bu süreçte, rivâyetlerin ana merkeze hizmet etmesi önemli görülmüş ve dolayısıyla, İslam akaidi ve fıkının dışında kalan konularda, zayıf, mürsel ve munkatî rivâyetler tefsire dâhil edilmiştir. Bu durum, muhaddisler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Ayrıca, kıraâtleri tefsirlerinde yoğun bir şekilde kullanan Yahyâ b. Sellâm, kıraâtleri âyetlerin açıklanmasında başvurulması gereken ana kaynaklardan biri olarak kabul etmiştir.

Âyetlerin tefsir edilmesinde rivâyetlerin bulunmadığı yerlerde kendi içti-hadıyla hareket eden Yahyâ b. Sellâm, bu süreçte dirâyete dayalı kaynaklardan istimat etmiştir. Öncelikli olarak Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etme yöntemini kullanmıştır. Ardından, âyetlerin açıklanmasında dil ilimlerine yönelmiştir. Lügat, Sarf ve Nahiv ilimlerini âyetlerin açıklanmasında işlevsel kılmıştır. Ahkamla alakalı âyetlerin açıklanmasında mezhep imamlarının görüşlerini aktarmakla birlikte doğrudan âyetlerden istinbat ettiği de olmuştur. Kelâmî meselelerde selef akidesi doğrultusunda hareket ederek açıklamalarını o yönde yapmıştır. Genelde konuyla alakalı rivâyetler aktarmış, doğrudan

yorum yapma yoluna gitmemiştir. Ayrıca Kur’ân ilimlerinin tedvin edildiği bir dönemde, âyetlerin açıklanmasına hizmet eden Kur’ân ilimleriyle alakalı hem müstakil eserler kaleme almış hem de bu ilimleri tefsirinde yoğun bir şekilde kullanmıştır. Sonuç itibarıyla Yahyâ b. Sellâm, âyetlerin anlaşılması ve açıklanmasında merkeze rivâyetleri koymakla birlikte tefsirine dirâyet unsurlarını da katarak tefsir teşekkül etmesine katkı sağlamıştır. Erken dönem tefsir alanında farklı disiplinlerin kaynak olarak kullanılmasına öncülük etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulhalim, Muhammed Safven Mubarrir. *Menhec el-İmam Yahyâ b. Sellâm et-Teymî fi’t-tefsîr*. Ummu Derman - Sudan: Câmîatu’l-Kur’âni’l-Kerim ve Ulûmu’l-İslâmiyye, Kulliyetu Dırâsetü’l-Ulya, Doktora, 2011.
- Abdullah, Müsâid Müslim. *Gelişme Döneminde Tefsir*. çev. Muhammed Çelik. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Akbaş, Mustafa Yasin. *Hadis Edebiyatında Kitâbu’t-Tefsîrler Ve Taberî Tefsiri İle Karşılaştırılması*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Alî, İsra Huseyn-Semir, Abdu Hasan. “Tevcihât Yahyâ b. Sellâm lil’kırââtî’l-Kur’âniyye fi tefsîrihi: Sûretu’l-Kehf enmûzecen”. *Mecelletü Câmîatu’l-Enbâr li’l-Ulûmu’l-İslâmiyye* 12/53 (2022), 67-108.
- Baş, Erdoğan. “Kur’ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (İlk Dört Asır)”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları III*. 21-42. İstanbul: İSAV, 2002.
- Bayram, Abdullah. “Tefsir İlminin Müstakil İnşası, Özgün Yapısı ve İşlevi: Hicri İkinci Asrın Kurucu Vasfı Temelinde Eleştirel Bir Analiz”. *Hicri İkinci Asırda İslâmi İlimler - I*. İksad Yayınları, 2022.
- Baysal, Sıddık. “Mahiyeti, İmkân ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi (TADER)* 3/2 (Ekim 2019), 226-266. <https://doi.org/10.31121/tader.620721>
- Birişik, Abdulhamit. “Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”. *Temel İslam İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*. ed. İlyas Çelebi. 18-102. İstanbul: İSAV, 2014.
- Büyük, Enes. *Dönemlendirme Merkezli Tefsir Tarihi (Başlangıç, Teşekkül ve Sistemleşme Dönemleri)*. İstanbul: Kitaplar Arası Yayınları, 2024.
- Büyük, Enes. “Tefsirde İstimdâd: Klasik Dönemde Tefsirin İlişkili Görüldüğü İlimler”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 5/2 (Güz 2018), 367 - 409.

- Cerrahoğlu, İsmail. *Yahyâ İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr, 4. Basım, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Yahyâ b. Sellâm". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/263-264. Ankara: İSAM - İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. thk. Gotthelf Bergstraesser. 3 Cilt. Mektebetu İbn Teymiyye, 1932.
- Coşkun, Muhammed. *Tefsirin İlk Çağları (Kur'an Yorumunun Hazırlık ve Oluşum Dönemleri)*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2019.
- Çalışkan, İsmail. *Tefsir Tarihi*. ed. Murat Demirkol, Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Çol, Muhammet. "Müfessirin İhtiyaç Duyduğu Kaideler Üzerine Sistemantik Bir İnceleme Denemesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2019), 205-226. 10.30623/harranilahiyatdergisi. 630099
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Deliser, Bilal. "Hicrî VIII. Asra Kadar Kur'an İlimleri, el-Burhan'ın Yazılış Amacı ve Yöntem Bilim Oluşturma Çabaları Üzerine". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016/5), 1-23.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara İlahiyat Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Diñç, Ömer. *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2022.
- Duman, M. Zeki. *Uygulamalı Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi: (başlangıcından tedvin dönemine kadar)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Dûri, Abdulaziz. *Neşetu ilmi't-târih 'inde'l-Arab*. el-Ayn Merkezi'z-Zayed li't-Türâs ve't-Târih, 2000.
- Görener, İbrahim. "Tefsir Usûlü ve Kur'an İlimlerinin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi". *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*. ed. Necdet Yılmaz Bilal Gökkr, Ömer Kara, Muhammed Abay, Necmettin Gökkr 227-240. İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2009.
- Hâlidî, Salâh Abdülfettâh. *Ta'rifü'd-dârisîn bi menâhici'l-müfessirîn*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2008.
- Hamde, Vesile Belide b. "Neşetü't-tefsir bi't-Tûnus". *Mecelletü Câmîiatu't- Tûnus* 1 (1992), 65-105.

- Huvvâri, Hûd b. Muhakkem. *Tefsîrû Kitâbillahî'l-'Aziz*. thk. Belhâc b. Said Şerîfî. 4. cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1990.
- İbn Âşur, Muhammed el-Fâzıl b. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed *et-Tefsir ve ricâluhu*. Kahire: Matabiü'l-Ezher, 1970.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1993.
- Karagöz, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Karagöz, Mustafa. "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar I*. ed. M. Akif Koç-İsmail Albayrak. Ankara: Otto Yayıncılık, 2013.
- Karagöz, Mustafa. *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2017.
- Karataş, Şuayip. "Yahyâ b. Sellâm Tefsirinde Kıraat". *Hicri İkinci Asırda İslâmî İlimler -1*. 175-192. Ankara: İksad Yayınevi, 2022.
- Kaya, Aykut. *Menêhîcu'l-müfessirin fi'l-'itimâdî ala's-Sîret en-nebeviyye fi't-tefsir (Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm li İbn Kesîr ve Fî zilâlî'l-Kur'ân li Seyyid Kutub enmüzece)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Kaya, Mesut. *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
- Kaya, Mesut. "Dönemsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği -Klasik ve Modern Dönem Mukayesesi -". *Marife* 13/3 (Kış 2013), 9-31.
- Mahfuz, Muhammed. *Terâcimü'l-müellifîne't-tûnisiiyyîn*. Beyrut Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.
- Mertoğlu, M. Suat. "Mukâtil b. Süleyman ve Tefsire Dair Eserlerinin Klasik Dönemdeki Tedavülü". *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 26/50 (2021/1), 183-222.
- Özata, Havva. "Hicri İkinci Asırda Dilbilimsel Tefsir". *Hicri İkinci Asırda İslâmî İlimler - II*. ed. Hidayet Aydar. 1-23. Ankara: İKSAD, 2022.
- Pak, Zekeriya. "Rivâyet Ağırlıklı Tefsirler". *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. 159-174. Ankara: Grafiker Yayınları, 6. Baskı. Basım, 2018.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed es-. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 2002.
- Sabit, Muhammed Sâbir. "Mesîratu't-Tefsir fi İfrikiyye ve Tûnus". *Mecelletü fi Rihâbi'z-Zeytûne* 6 (2017), 63-78.
- Sammoud, Hamadi. "Kuzey Afrika'da şarklı Bir Müfessir: Yahyâ İbn Sellâm (742-815)". çev. Salih Ahkdemir. *İbla* 33 (1970), 242-272.

- Sellâm, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. *et-Tesârif tefsirü'l-Kur'ân mimma iştebehet esmâuhu ve tasarrefet meânihi*, "Muhakkik girişi". thk. Hind Şelebî. Tunus eş-Şeriketü't-Tünisiyye, 1980.
- Sellâm, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. *Tefsîri Yahyâ b. Sellâm "Muhakkikin girişi"*. thk. Hind Şelebî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004a.
- Sellâm, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004b.
- Sellâm, Yahyâ b. *Et-Tesarîf (Kur'ân'daki Lafızları Aynı Mânaları Farklı Olan Bazı Kelimelerin Tefsiri)*. çev. Nihat Uzun. İstanbul: Kitabi Yayınevi, 2022.
- Sezgin, M. Fuat. *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*. çev. Muhammed Fehmî Hicâzî Arapça'ya Çeviri. Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Hey'etü'l-Mısriyyetu'l-Amme, 1974.
- Şelebî, Hind. "Kıraâtü Yahyâ b. Sellâm el-Basrî el-Kayravânî". *Câmiatu't-Tünusiyye el-Kulliyetu'z-Zeytuniyye liş-Şerîati ve Usûlu'd-Din* 6 (1983), 137-171.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tarhûnî, Muhammed b. Rızık b. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fi Garbi İfrikıya*. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2005.
- Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn. *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*. Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, 1980.
- Türker, Ömer. "Mukâtil b. Süleymân ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/134-136. Ankara: İSAM - İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı, 2020.
- Vasîfi, Abdullah. "Yahyâ b. Sellâm: Râidu't-tefsir el-Kur'âni bi'l-Kayrevân". *A'malu en-Nedvetü'l-İslâmiyye el-Hâmisatu el-Kayrevân 'Abre'n-Nedvetü'l-İslâmiyye*. 51-58. Kayravan - Tunus: Câmiatu'z-Zeytûne: Merkezü'd-Dirâsetü'l-İslâmiyye bi'l-Kayravân, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ehl-i Sünnet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/525-530. İstanbul: İSAM - İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994.
- Yıldız, Mustafa. *Tefsirde İsrâiliyat ve Kitab-ı Mukaddes'e Yaklaşımlar -Tâhir b. Âşûr Örneği-*. ed. Mesut Kaya, Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Zehebî, Muhammed Seyyid Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1985.

Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ İbn Ebû *Tefsiru İbn Ebû Zemenîn*. thk. Muhammed Hasan Muhammed İsmail-Ahmed Ferid Mezi-di. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l- Kütübî'l 'İlmiyye, 2003.

Zerkeşî, Bedreddin b. Muhammed b. Abdullah ez-. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu'l-Kutubu'l-Arabiyye, 1957.